

TÜRKİYE TARIMININ TEMEL ÖZELLİKLERİ VE VERİMLİLİK SORUNLARI*

Prof. Dr. Reşat AKTAN**

I. Giriş

Hemen her ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de tarım sorunları devleti ve halkı yakından ilgilendirir. Bu ilginin pekçok haklı nedenleri vardır. Herşeyden önce, tarım sektörü, insanların en zarurî ihtiyaçlarına cevap veren maddeleri üretmektedir. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde tarım faaliyetleri ekonominin en büyük ve önemli sektörüdür. Milyonlarca insanın geçimleri ve istihdamları doğrudan doğruya bu sektöre bağlıdır. Demokrasi ile yönetilen ülkelerde seçmenlerin büyük çoğunluğunun çiftçilerden oluşması politikacı ve yöneticilerin tarım konularına yakın ilgi göstermelerinin diğer bir nedenidir.

Türkiye'de tarımın geliştirilmesi önemli olduğu kadar âcil bulunan bir zorunluk olarak karşımızda durmaktadır. Şehirlerde ve diğer faaliyet kollarında çalışan insanlara nazaran çok düşük gelirler elde eden 20 milyonun üstündeki tarımcı nüfusun geçim, istihdam ve refah durumları, bu kimselerin Anayasanın emrettiği şekilde «adalete, tam çalışma esasına ve ... insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesine» ulaştırılması ancak tarımın kalkındırılması ile mümkün olur.

Türkiye tarımı birçok kronik dertlerle malûldür; kendisinden beklenen fonksiyonları her zaman tam olarak yerine getirememektedir. Tarımda, özellikle toprak ve sermaye kaynakları yetersizliği vardır. Ülkenin büyük bir kısmında tabiat cimri ve iklim şartları elverişsiz, güvenilemez bir durumdadır. En önemli kaynak olan arazinin benimsenmesi ve kul-

* Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyetinin 2-6 Ekim 1972 tarihlerinde İstanbul'da düzenlediği «Türk Tarımında Verimi Artırma Sorunları ve Dünya Tecrübesi» konulu seminere sunulan tebliğin gözden geçirilmiş metnidir.

** İstatistiklerin toplanmasında ve tabloların düzenlenmesinde yardımcı geçen Asistan Mehmet Arda'ya teşekkür ederim.

lanılması ile ilgili hukukî ve fiilî düzende düzeltilmesi gerekli noksanlar ve bozukluklar vardır. Bütün bu nedenlerle, zaman zaman, yer yer görülen üretim yetersizlik ve kıtlıkları, tabii âfetlerin ve çeşitli zararlıların tahribatı, ürünlerin dağıtım ve değerlendirilmesindeki bozukluklar ve aksaklıklar çiftçilerin büyük çoğunluğunda geçim darlığı veya sıkıntısı doğurmaktadır. Bu sorunları mâkul bir zaman içinde çözüme ulaştırmada devletin ilgisi her zaman yeterli oranda olamamakta; en elverişli tarım politikasının bir elden tesbit edilmesi ve uygulanması, istikrarlı ve rasyonel bir teşkilâtın ve bu mekanizmayı harekete geçirecek, etkin bir şekilde akşamadan yürütecek liderlerin sağlanmasındaki güçlükler yüzünden mümkün olamamaktadır. Sonuç olarak, tarım sektörü, diğer sektörlerle yardım ederek ekonomik kalkınmaya destek olamamakta, hatta bazen genel kalkınmayı geriletmekte, ona bir bakıma yük olmaktadır. Keza tarımın devlet maliyesine katkısı umulan ve beklenen hadleri bulamamakta, devletin bu sektöre malî yardımları da ister istemez sınırlı ve yetersiz kalmaktadır.

Türkiye'de tarımsal kalkınmayı mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda yapmayı zorunlayan iki faktör daha vardır. Bunların birincisi nüfusun hızlı artışı ve dolayısıyla tarım sorunlarının gittikçe daha güç ve çapraşık hale gelmesi, ikincisi ise ülkemizin 10 yıla yaklaşan bir süredenberi bir ahdî andlaşma ile Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET) üye olarak girme yolunda bulunmasıdır. Nüfus artışı, bir yandan tarım ürünlerine talebi artırırken, öte yandan istihdam sorununu güçleştirmekte, bugünkü şartlar altında üzerindeki insanı besleyemez hale gelen toprağın fazla nüfusu şehir ve kasabalara veya yurt dışına doğru itmesi pek çeşitli sorunlar yaratmaktadır. AET'ye üyeliğimiz ekonomimizi dış rekabete açmakta, bizi Avrupanın en gelişmiş ülkeleri ile yarışmaya zorlamaktadır. Bu işbirliğinde ekonomimize en büyük yararları sağlayacağını umduğumuz tarım sektörünün kısa zamanda rasyonel ve etkin bir çalışma düzeyine sokulması, iç ve dış pazarların gerektirdiği tarımsal ürünleri bol miktarlarda, iyi kalitede ve mâkul fiyatlarla sağlaması, böylece hem bu sektörden geçimlerini kazananların refahlarını yükseltirken hem de ekonomik kalkınmayı desteklemesi ön şart olarak görülmektedir.

Ülkemizde tarım sektörünün geliştirilmesinde yeni toprakların işlenmeğe açılması ve üretimin genişletilmesi yolu hemen hemen tamamen kapanmış bulunduğuna göre, ancak tarımsal prodüktiviteyi arttırma usüllerinden faydalanmak zorunda bulunuyoruz. Prodüktivite ile tarımsal üretim ve refah doğru ilişki halindedirler. Esasen prodüktivite, daha güvenli ve daha büyük potansiyele sahip bir gelişme yolunu temsil etmek-

tedir. Özellikle bitkisel üretim alanında prodüktivitenin sağladığı potansiyel imkânlar sınırsız denilecek kadar fazladır. Nitekim, Avrupanın ve Kuzey Amerika'nın halen gelişmiş bulunan ülkeleri geçen asrın ilk yarısında başardıkları önemli tarımsal kalkınmalarını bu sayede elde etmişler idi. Bizim de aynı yoldan yürümemiz, dünyanın ileri ülkelerinde uygulanan teknolojik ilerlemeleri yurdumuz tarımına uygulamamız, tabiat, insan ve sermaye kaynaklarını optimal oranlarda ve etkin bir şekilde kullanmamız ülkemiz açısından en rasyonel ve verimli bir davranış olacaktır. AET ortak tarım politikasının başta gelen bir sorun olarak kabul ettiği prodüktiviteyi artırma yolunu bizim de izlememiz, bu toplulukta hak ettiğimiz yeri almamız, onlarla rekabet yarışında ezilmememizi, aksine olarak ekonomimiz için üstünlük kazanmamızı sağlayacaktır.

Bu makalede önce Türkiye ekonomisinin yapısı ve özellikleri ana hatlarıyla incelenecek, sonra prodüktivite sorunlarına değinilecektir. Tarımsal yapı bakımından olduğu kadar prodüktivite açısından da Türkiye'nin durumu dünyanın bazı ülkeleriyle karşılaştırılacaktır. Bu karşılaştırmaları yaparken bir yandan kalkınma seviyesi ve tarımı veya tabiat şartları bakımlarından Türkiyeye benzeyen ülkeler seçilirken öte yandan da dünyanın ileri tarım ülkeleri gözönünde bulundurulacaktır. Makalede tarım sektörü biraz dar manada, bitkisel ve hayvansal üretimi kapsayan çiftçilik olarak ele alınacak, ormancılık ve su ürünleri alt bölümleri kendilerine has özellikleri ve sorunları bulunduğundan, bu yazının dışında bırakılacaktır. Bu vesile ile, genellikle prodüktivite konuları üzerinde ilmi çalışmaların ve gerekli istatistik rakamlarının yetersizliğine bir kere işaret etmek yerinde olacaktır.

II. Türkiye Tarımının Özellikleri

Türkiye tarımının bir özelliği ekonominin en büyük ve en önemli sektörü olmasıdır. Yurdun tüm alanına yayılmış bulunan tarımsal faaliyetler toplam nüfusun 2/3'ünün refah ve geçim durumunu doğrudan doğruya, diğer bir kısmınınkini de dolaylı yoldan belirlemektedir. Millî hasılaya en büyük payla katılan tarım kendinden sonra gelen sektörlerle karşılaştırılınca aradaki farkın halâ büyük olduğu dikkati çekmektedir. Tarımın sanayi, iç ve özellikle dış ticaret, ulaştırma gibi başlıca iktisadî faaliyet dalları bakımından önemi aynı derecede büyüktür. Bundan başka, tarım, sadece ekonomiyi doğrudan veya dolaylı yollardan etkisi altında bulundurmakla kalmaz, fakat aynı zamanda ülkenin sosyal ve politik hayatında önemli roller oynar.

Tarımın iktisadî ve sosyal alandaki önemi ve yeri zaman içinde azalmakta ise de, sosyo-ekonomik değişme, niteliği gereği olarak, yavaş gittiğinden tarım daha bir süre ülkedeki özel yerini ve önemini sürdürecektir gibi görünmektedir.

Geleneksel ve Modern Tarım:

Büyük kısmıyla tarım, geleneksel bir nitelik göstermektedir. Kısmen kendine yeter, küçük marjinal aile işletmeleri ve hayvan yetiştiricileri halâ çiftçilerin çoğunluğunu teşkil etmektedir. Toprak ve işgücü gibi geleneksel üretim faktörlerinin, ailenin yiyecek ve giyecek, işletmenin tohum, yem ve gübre gibi ihtiyaçlarının sağlanması gayretinin oldukça önemli roller oynadığı bu işletmelerde genellikle üretim faaliyetlerinde bir durgunluk ve denge görülmekte, çiftçilerin üretim gayretiyle yaşama tarzları adeta birbiri içerisine kaynaşmış bir halde bulunmaktadır. Amprik metodlar, çoğu ilkel durumda olan araç ve gereçler, yetersiz miktardaki sermaye ve eğitim seviyesi, elverişsiz dış şartlarla birleşince bu kesimde üretim ve gelir yükselmemekte, sonuç olarak çiftçinin yaşama standardı düşük seviyede kalmaktadır. Daha çok kuzey ve güneyde sıra dağlar boyunca ve bunların orta Anadolu yaylası ile birleştiği geçit bölgelerinde, doğu ve güney Anadolu'nun dağlık köylerinde görülen bu tarım türü, işletmelerin aşırı derecede küçülmeleri, pazarlara ve iskân merkezlerine uzak bulunmaları, bunlara ek olarak, aile ve işletme ihtiyaçlarını kısmen de olsa bizzat sağlamanın kazandıracığı garanti nedenleriyle varlığını sürdürmektedir.

Bununla beraber, özellikle bazı bölgeler ve ürünler bakımından önemli olan geleneksel tarım, yeni bitki türlerinin ve çeşitlerinin girmeye başladığı, daha iyi metod ve girdilerin çiftçiler tarafından tanındığı yerlerde yavaş yavaş yerini modern tarıma terketmektedir. Geleneksel tarımdaki değişme bazan İç Anadolu bölgelerinde olduğu gibi, pancar ve patates cinsinden çapa bitkilerinin tarıma girişiyle, birçok nehir vadilerinde veya düzlüklerde meyvelik ve sebzeliklerin, Doğu Karadeniz kıyılarında çay ve mandalin ziraatının, Güney Kıyılarında turunçgiller, muz ve turfanda sebze bahçelerinin kurulması şeklinde olmaktadır. Bazan da yüksek vasıflı yeni tohum ve damızlıklar, sulama, gübreleme, makinalaşma, hastalık ve zararlılarla savaş gibi teknolojik yenilikler geleneksel tarımda değişmeler yaratmaktadır. Bütün bu nedenlerle değişmeye başlayan tarım işletmelerinde eskiden görülen durgunluk ve denge durumu bozulmakta, yapılan bir değişim diğerlerini teşvik etmekte, böylece sürekli olarak tarımın iyileşmesine, fazla ürün ve verimliliğe yönelmiş hareketler görülmektedir.

Hemen tamamen pazara yönelmiş ve para ekonomisi ilke ve kural-larına uygun olarak teşkilâtlanan ve işliyen modern ticarî tarım işletme-leri en fazla olarak Güneyde Çukurova'da ve Antalya'da, Batı'da Ege Denizi'ne doğru uzanan nehir vadilerinde ve Marmara'nın güneyindeki düzlüklerde görülmektedir. Genellikle orta ve büyük işletmelerin öncü-lük ettiği modern tarım yeter miktarda arazi ve sermayeye sahip bulun-makta, ileri teknik bilgi, yeni metod ve girdilerin, özellikle makinalaşmanın sağladığı düşük maliyetler sayesinde diğer işletmelere rekabet üstünlüğü kazanmakta, pazarlama, kredi ve teşvik programlarından daha kolaylıkla ve daha fazla oranda faydalanabilmektedirler. Henüz değişme halinde bulunan işletmelere nazaran kısa dönemde bir dengeye kavuşmuş bulun-makla beraber, bu işletmelerin halâ yenilikler peşinde koştukları, yavaş da olsa gelişmelerini sürdürdükleri gözlenmektedir. Sermaye, teşebbüs gücü ve teknolojinin, toprağın önemini gittikçe azalttığı bu tarım işlet-melerinde prodüktivite ve üretim artmakta, çiftçinin gelir ve hayat sevi-yeleri yükselmektedir. Tabiatla daha iyi işbirliği ve ahenk sağlayan mo-dern teknoloji tarım üretiminin tabiat kuvvetlerine bağlılığını azaltmış ise de buna karşılık tarım faaliyetleri sonuçlarının piyasa ve konjonktü-rün gittikçe artan oranlarda etkisi altında kaldığı görülmektedir.

Tarımsal Üretimin Tabiata Bağlılığı:

Bitkisel üretimin daha büyük ölçüde tabiata bağlı olduğu, ülkenin büyük kısmına hakim olan hırçın, oynak ve güvenilemeyen iklim şartla-rının insanın üretim faaliyetleri üzerindeki kontrolunu çok azalttığı bir gerçektir. Daha çok geleneksel tarım işletmeleri ve kurak kara ikliminin hakim olduğu bölgeler bakımından geçerli olan bu gözlem, tarımsal faali-yetlerin planlanmasını pek zor, hatta bazan imkânsız ve anlamsız bir duruma getirmekte, insanın tarımsal faaliyetlerinin sonuçları üzerindeki hakimiyetini çok zayıflatarak istikrarsız bir hasıla kalıbı ortaya çıkar-maktadır. Tarım teknolojisindeki değişme ve yenilikler, insana tabiatla daha ahenkli bir işbirliği yapma imkânı verdiğinden, verim ve üretimdeki dalgalanmalar kısmen olsun azaltılmaktadır.

Tabiata bağlılık, toprak, iklim ve bitki ile hayvanlardaki biyolojik ritm üzerinde insanların bir kontrolda bulunamamasından ileri gelmek-tedir. Bunlara ek olarak hastalık ve zararlılar da, özellikle epidemî halinde geldiklerinde, çiftçilerin karşı koymakta zorluk çektikleri tabiat güçleri halini almaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerde ve geleneksel tarımlarda tabiata bağlılık ileri dereceleri bulduğundan, Türkiye'deki durumu üre-tim endekslerindeki, tarımsal gelişme oranlarındaki ve çeşitli ürünlerin

TABLO: 1

Tarımsal Üretim ve Gelir Endeksleri, Tarımsal Gelişme Oranları
ve Bazı Ürünlerin Verimlerindeki Dalgalanmalar 1950-1970

YILLAR	Tarımsal Üretim Endeksi (1952- 56=100)	Tarımsal Gelir Endeksi (1948= 100)	Tarımsal Gelişme Oranları (%)	BUĞDAY Verimi			
				Türkiye Ortala- ması	Dev. Ürt. Çift.	Arpa Verimi	Mısır Verimi
1950	—	97,0	24,0	864	980	1076	1058
1951	—	117,1	20,7	1169	1075	1301	1364
1952	100	124,7	6,9	1194	1222	1379	1304
1953	107	136,5	9,5	1248	1435	1494	1224
1954	87	109,6	— 19,7	765	835	960	1269
1955	100	119,5	9,1	977	982	1131	1211
1956	108	129,9	8,7	872	760	1110	1190
1957	106	133,2	2,5	1159	1230	1387	1057
1958	122	156,5	17,5	1147	1080	1333	1304
1959	124	156,0	— 0,3	1042	610	1200	1428
1960	125	157,8	1,2	1097	870	1304	1568
1961	127	152,8	— 3,2	907	790	1058	1442
1962	133	105,8	5,8	1083	1190	1250	1199
1963	140	113,9	7,6	1273	1409	1504	1477
1964	146	113,9	0,0	1054	1082	1163	1470
1965	141	110,1	— 3,3	1076	1280	1191	1454
1966	157	122,7	11,4	1208	1310	1402	1527
1967	160	123,8	0,9	1250	1610	1394	1556
1968	167	126,1	1,9	1154	1260	1304	1527
1969	166	126,0	— 0,1	1230	1320	1414	1517
1970	171	127,3	— 2,0	1163	1290	1255	1605

TABLO: 1

(devamı)

YILLAR	Ay çiçeği verimi	Pamuk verimi	Şeker Pancarı verimi	Patates verimi	Tütün verimi
1950	600	264	16.781	8.002	727
1951	999	234	26.831	7.906	730
1952	893	244	22.260	8.559	674
1953	956	230	22.243	9.542	740
1954	862	244	16.844	9.174	645
1955	896	251	17.814	10.238	693
1956	607	259	16.926	10.000	662
1957	616	216	15.331	10.084	735
1958	688	285	16.689	10.744	734
1959	880	312	20.990	10.135	731
1960	897	282	21.680	8.750	734
1961	822	326	22.073	9.558	721
1962	738	371	21.719	10.876	601
1963	925	410	24.376	11.428	560
1964	1.031	479	25.198	11.724	711
1965	1.000	474	21.689	11.586	596
1966	917	536	28.885	11.667	576
1967	1.070	551	35.122	11.733	637
1968	958	611	37.266	12.196	596
1969	1.086	626	32.702	12.331	466
1970	1.041	759	34.342	12.355	419

Not: Verim rakamları hektar başına Kg. olarak verilmiştir.

Kaynak : Tarımsal üretim endeksi FAO istatistik yıllıklarından, tarımsal gelir endeksi ile tarımsal gelişme oranları DİE milli gelir hesaplarından; verim rakamları DİE Tarım İstatistikleri bültenlerinden ve Devlet Üretim Çiftliklerinden alınmıştır.

verimlerindeki dalgalanmalarla tesbit etmek mümkün olmaktadır. Tablo 1'de bu dalgalanmalar açık olarak görülmektedir. Tablo'da tüm ülke için verilen rakkamların bölgeler arasında büyük farklılıklar gösterdiği inceleme sonunda ayrıca tesbit edilebilmektedir. İklim şartlarının daha güvenilir olduğu kıyı bölgelerinde yetiştirilen ürünlerde verim dalgalanmaları nisbeten daha azdır.¹ Keza sulama dalgalanma üzerinde olumlu etki yapmakta ve çoğu zaman tamamen ortadan kaldırabilmektedir. Nitekim büyük kısmıyla sulanan pamuk gibi bazı ürünlerde daha az dalgalanmalar görülmektedir. Gübreleme, makina kullanma, iyi bakım şartları, hastalıklarla savaş gibi yeni teknolojilerin uygulanması verim dalgalanmalarını, ve üretimin tabiata bağlılığını azaltmaktadır. Yapılan sınırlı çalışmalar bu azalmayı ilmi kriterlere göre oldukça kesin bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim Devlet Planlama Teşkilatında yapılan bir incelemede² çalışmanın kapsamına alınan 13 üründen 10'unda plan uygulamasından önceki 1955-62 dönemiyle planlı dönem arasında verim dalgalanmalarının şiddetinin azaldığı ve bu ürünlerin üretimine bir düzen geldiği tesbit olunmaktadır. İncelenen ürünlerden buğdayda plandan önceki dönemde verimin trend eğrisi etrafındaki dalgalanma oranı % 9,5 iken planlı dönemde bu oran % 6,2'ye inmiştir. Buğday verimindeki dalgalanma mutlak rakamlarla ifade edilmek gerekirse birinci dönemde 115 Kg./H iken ikinci dönemde 85 Kg./H'a inmiştir. Benzer rakamlar mısırdan 154 kilodan 31 kiloya, pirinçte 282 kilodan 229 kiloya, ayçiçeğinde 128 kilodan 60 kiloya, pamukta 27 kilodan 25 kiloya, patatesten 725 kilodan 150 kiloya, üzümde 476 kilodan 208 kiloya düşmüştür. Meyvelerden şeftali ve portakalda dalgalanma oranı keza azalmıştır. Milletlerarası Gelişme Teşkilatı (AID) iktisat müşaviri Profesör Forker'in buğday verimleri üzerinde yaptığı incelemelerde dalgalanmanın zamanla azaldığı sonucunu vermektedir.³

Bu duruma göre, teknolojik ilerleme sadece verimleri arttırmakla kalmıyor, buna ek olarak ve aynı derecede önemli olan bir fayda daha sağlıyor. Bu da üretimin tabiata bağlılık oranını azaltması, insanın tabiat güçlerine hakim olmasını, onlarla daha iyi işbirliği yapmasını sağlıyarak tarımsal üretime düzen ve güven getirmesidir. Böyle bir düzene ve güvene Türkiye tarımının ne kadar muhtaç olduğu ayrıca açıklama gerektirmeyecek kadar ortada bulunan bir gerçektir.

¹ Olan D. Forker, *Agricultural Price Policy in Turkey*, S. 12.

² Nazmi Demir, Arif Uğur ve Orhan Saygıdeğer, *Bitkisel Üretim-Girdi İlişkileri Üzerinde Ekonomik Analizler*, Ankara 1971.

³ Olan D. Forker, *op cit*, s. 12a.

Tarımın Ekonomik Kalkınmaya Katkısı:

Tarımda görülün gelişme ve modernleşme daha çok bitkisel üretimle ilgili olup hayvansal üretim kesiminde genellikle bir durgunluk ve geleneksel metodlara bağlılık hüküm sürmektedir. Türkiye tarımında tesbit edilen değişme ve ilerlemeler henüz bu sektörü, ülkenin iktisadî kalkınmasında üzerine düşen önemli rolleri başarabilecek bir yeteneğe ulaştırmamıştır. 1950'lerin başında Türkiye tarımının gösterdiği büyük canlılık ve yüksek üretim seviyesi bir süre için bu faaliyet dalının iktisadi kalkınmada ilk itişini yapacak ve kalkınmayı sürükleyecek bir sektör haline geldiği kanısını yaratmıştı. Fakat çok geçmeden, bu ümidin gerçekleşmediği, ulaşım, kredi, fiyat destekleme v.s. gibi alanlarda alınan bazı tedbirlerin iyi hava şartlarıyla birleşmesi sonucu olarak bir alev şeklinde ortaya çıkan bu zirai atılımın sürekli ve köklü olmadığı anlaşıldı. 1954 yılında başlayan düşük tarımsal hasıla dönemi 10 yıla yakın bir süre boyunca ülkeyi buğday ve bitkisel yağlar gibi en önemli gıda maddeleri bakımından kendine yetmez, dış âleme bağlı bir ekonomi haline getirdi. Plânlı dönem boyunca tarım sektörünün aksamaları sürüp gitti. Oldukça mütevazî (% 4,2) bir kalkınma hedefi seçilmiş ve özellikle birinci beş yıllık planda yatırımlar listesinde ikinci öncelik sırası verilmiş olmasına rağmen her iki plan döneminde hedeflerin % 25 altında sonuçlar alınabilmiş, böylece tarımın iktisadi kalkınmaya ayak uyduramadığı, kendisinden beklenen kalkınmayı destekleme rolünü yapmak şurada dursun, hatta bir bakıma ekonomiye ayak bağı olmağa başladığı gözlenmiştir. Nitekim plan öncesi dönemde, 1948 sabit fiyatlarıyla yapılan hesaplara göre, 1961 yılına kadar safi milli hasıla % 90 oranında artmışken, tarımsal gelir ancak % 53 oranında artmıştır. Aynı dönemde fiziksel mal üreten sektörlerden sanayi % 198 ve inşaat % 314 seviyelerine ulaşmışlardır. Planlı dönem için 1961 sabit fiyatlarıyla yapılan ölçmelere göre ise 1970 yılında safi milli hasıla % 174 ve ve tarım % 127 seviyelerini bulmuştur. Sanayi ve inşaat sektörleri için benzeri rakamlar % 209 ve % 199 idi.

Böyle bir sonucun alınmasında amil olan çeşitli faktörler arasında üretimin hâlâ tabiat kuvvetleri etkisi altında bulunması, tarımda sözü edilen gerekli reformların yapılmaması ve tarımsal kalkınmaya destek olacak genel ekonomik tedbirlerin ihmal edilmesi sayılabilir.

Üretimde Çeşitlilik:

Çok çeşitli iklim ve topraklara, değişik topografik yapılara sahip bulunan Türkiye'de tarımsal üretim de büyük çeşitlilik göstermektedir. Öyleki kahve, kakao, kauçuk ve jüt gibi bazı tropik ürünler müstesna,

suptropik iklimin çay, muz, turunçgiller gibi ürünlerinden, ılımlı iklimin ve soğuk yaylaların her türlü tarla ve bahçe ürünlerine ve çeşitli hayvansal üretime kadar bütün tarım ürünleri Türkiye'de kolaylıkla ve kaliteli bir şekilde yetiştirilebilmektedir. Ülkenin 2/3'ünü kaplıyan kurak ve yarı kurak bölgelerde yer yer sanayi bitkileri ve bahçe ürünleri katılmış hayvancılıkla karışık tahıl üretimi temel tarımsal ürün kalıbını teşkil etmektedir. Nisbeten zengin topraklı ve iyi iklimli, aynı zamanda sulama imkânlarının daha fazla bulunduğu kıyı bölgelerinde, delta ve vadilerde çeşitli sınaî hammaddeler ve gıdalar, hayvancılık ve bahçe ürünleriyle birlikte, karışık bir şekilde yetiştirilmektedir.

Büyük kısmıyla tarımsal üretim çeşitlilik bakımından olduğu kadar miktar bakımından da normal yıllarda ülke ihtiyaçlarına yetecek miktardadır. Birçok ürünlerde ülkemiz ihracatçı durumdadır. Son dönemlerde yıldan yıla tarımsal üretimin % 4'ü ile % 16'sı arasında değişen ve aralarında tütün, fındık, incir ve kuru üzüm gibi rekabet tekeli gücüne sahip ürünler bulunan tarımsal ihracat tüm ihracatımızın ortalama olarak 3/4'ünü hatta bazı yıllarda daha büyük bir oranını oluşturmaktadır. Bununla beraber, iç ve dış pazarların güvenilemez oluşu, fiyatların yıldan yıla, yıl içinde ve dönemler boyunca büyük dalgalanmalar göstermesi çiftçilerin pazar için üretim yapma şevklerini bazan azaltmakta, onları daha ihtiyatlı hareket etmeye zorlayarak az kârlı fakat piyasa risklerine ve pazarlamaya dayanıklı harcıalem mallar üretmelerine neden olmaktadır. Öte yandan, yukarıda işaret edildiği üzere, tabiat güçleri tarımsal üretimin ihtiyaçlar ve talebe göre tam bir şekilde ayarlanmasını mümkün kılmamakta, zaman zaman, hattâ belirli bir yılda çeşitli bölgeler arasında bolluk ve kıtlıklar birbirini kovalamaktadır.

Türkiye'de Tarımsal Yapı:

Tarımsal üretimin toplam miktarı, verimlilik ve kârlılığı üzerinde etkili bulunan, aynı zamanda sosyo-politik sonuçlar yaratan, toprağın benimsenmesi, işletme büyüklükleri dağılışı ve tarımsal teşkilâtlanma biçimleri bakımlarından Türkiye bazı özellikler göstermektedir. Öteden beri tarımda küçük aile işletmeleri çoğunluktadır. Zaman içinde küçük işletmenin oranı artmakta, dolayısıyla ziraî işletmenin parçalanması ve küçülmesi olayı sürüp gitmektedir. Nitekim 1952 yılında 50 dönümden küçük işletmeler tüm tarım işletmelerinin %62,1'i ve bunların işledikleri alan tüm işlenen alanın %18,6'sı iken bu oranlar 1963 yılında sırasıyla %68,8 ve %23,7'ye ve 1970 yılında ise %75,0 ve %31,1'e yükselmiştir. Bu rakamlar tarımda zaman içinde küçük işletme oranının arttığını, orta

ve büyük işletmelerin parçalanmaya devam ettiğini göstermektedir. Bununla beraber, aynı dönem içinde küçük işletmelerin ortalama büyüklüğü önce bir miktar düşmüş ve sonra hafifçe yükselmiştir. Öte yandan, 1952 yılında, 500 dönümden büyük işletmeler oranı %1,5 ve bunların işledikleri alan oranı %24,8 iken bu oranlar 1963 yılında sırasıyla %0,5 ve %13,2'ye ve 1970 yılında %0,4 ve %6,0'a inmiştir. Bu rakamlar büyük işletmelerin hızla parçalandığını, sayıları azalırken ortalama büyüklüklerinin daha fazla azaldığını, küçük işletmelerin sayıları sürekli olarak artarken önce ortalama genişliklerinin azaldığını ve son yıllarda ortalama genişlikte hafif bir ferahlama hissedildiğini göstermektedir.

İşletmelerle ilgili diğer önemli bir özellik çoğu zaman tarımsal işletmelerin bir bütün birim durumunda bulunmaması, birden fazla sayıda ve birbirinden ayrı yerlerde bulunan tarla ve parsellerden oluşmuş bulunmasıdır. Böylece ufalanmış ve dağılmış bulunan işletmelerde plânlı, ekonomik ve rasyonel bir üretim yapılması imkânsız olduğu gibi, sulama, makina kullanma, hastalık ve zararlılarla savaş gibi işlemler güçleşmekte, başta değerli arazi kaynağı olmak üzere, insan, hayvan ve makina enerjisi ve zamanı israf olmakta, gereksiz hukukî çatışmalar artmakta ve sonuç olarak, üretim bunlardan zarar görmektedir. İstatistiklere göre, 1950 yılında çiftçilerin ancak yirmide birinin işletmesi bir bütün teşkil etmekte, beşte ikisi yediden fazla parçalı işletmelere sahip bulunmakta, Türkiye'deki tarımsal işletmelerin ortalama parça sayısı ise yediyi bulmakta idi. Zaman içinde bu durumda bir miktar düzelme olmuş, bir bütün teşkil eden işletmeler oranı 1963 yılında %10'a ve 1970 yılında %22'ye yaklaşırken, altı parçadan fazla işletmeler oranı aynı yıllarda önce %50'ye yaklaşmış ve sonra %29'a kadar inmiştir. 1970'de ülkede ortalama parça sayısı beşi bulmakta idi. Bu rakamlara göre, ufalanma durumunda kendiliğinden bir iyileşme eğilimi belirmiştir, denilebilir.

Türkiye'de çiftçilerin büyük kısmı işlediği toprağın sahibidir. Kendi arazisi üzerinde çalışan çiftçiler oranı 1950 yılında %72,6 iken bu oran 1963 ve 1970 yıllarında sıra ile %87,3 ve %83,5'e yükselmiştir. Kiracılık ve ortakçılık yapan çiftçiler ve bunların işledikleri araziler oranları yüksek olmamakla beraber, bu tür işletme düzeninin şartları pek ilkel, adaletsiz ve güvensiz bulunduğundan, kiracılık ve ortakçılıkla toprak işletme tarımsal üretim üzerine olumsuz etkiler yapmaktadır.

Öte yandan, toprağın sosyal ve politik prestij sağlamak veya servet biriktirmek ve enflasyona karşı değerleri korumak amaçları ile benimsenmesi, «absenti» toprak sahipliği doğurmakta, bunun sonucu olarak bir yandan tarımsal gelirler şehir ve kasabalara akarken ve topraklar bakım-

sız kalırken, bir yandan da toprak açlığı çeken topraksızlar sayısı artmaktadır. Tarımsal arazilerin tamamına yakın büyük bir kısmında tapu kayıtları ve kadastro haritaları ya hiç bulunmadığından veya kayıtlar yanlış ve eksik olduğundan, tarımda mülk güvenliği yeteri ölçüde sağlanamamakta, bu durumlarda hukukî anlaşmazlıklar artmakta, üretim, verimlilik ve yatırımlar bakımından çeşitli sakıncalar ortaya çıkmaktadır.

Merâ arazilerinde ortak mülkiyet düzeni uygulanmakta, bu da hayvan sahiplerini, sorumluluk duymadan, karşılığında bakım, koruma ve ıslâh yükümlülükleri taşımadan, bir vurgun zihniyeti ile merâlardan en yüksek ölçüde faydalanmaya teşvik etmektedir. Bu düzensiz yararlanma biçimi aynı zamanda büyük adaletsizliklere de yol açmakta, merâ üzerinde, teorik olarak eşit haklara sahip köylü aileler, hayvan varlıklarının büyüklüğü oranında değişik bu ölçülerde kaynaktan yararlanabilmektedirler. Bu düzensiz ve haksız durum merâların intizamsız ve aşırı otlatma yükü altında tahrip ve yok olmasını doğurmakta, ayrıca, sürekli olarak işlenmeye açılmasına ve miktarının azalmasına sebep olmaktadır.

Toprak Kullanma ile İlgili Sorunlar:

Türkiye'de toprak kullanma ve merâlarla ilgili önemli olduğu kadar sakıncalı bir gelişme, teknik gereklerle merâ durumunda kalması zorunlu olan yüksek eğilimli arazilerin nüfus baskısı altında, yanlış olarak, işlenmeğe alınması, üzerinden daimi bitki örtüsü kaldırılan bu toprakların birkaç yıl sonra erozyon tahribatına uğraması ve sonra da işe yaramaz hale gelerek terkedilmesidir. İstatistiklere göre, 1938-67 arasındaki 30 yılda merâ arazisinde 14,9 milyon hektarlık bir azalma olurken, tarla-bağ-bahçe alanlarında aynı dönemde meydana gelen 11,8 milyon hektarlık artışlar çıkarıldıktan sonra geriye 3,1 milyon hektarlık bir hesap açığı kalmaktadır. Bu da hiçbir üretim faaliyetine yaramayan «ürün getirmeyen topraklar» miktarındaki artışın hemen hemen aynıdır. Bu duruma göre, zaman içinde yanlış toprak kullanma politikası uygulanması sonucu olarak hayvancılık üretimine yarayan merâların kısa bir süre için bitkisel ürünlere tahsis edilmesi sonunda bunların işe yaramaz duruma girmesi, böylece en değerli bir tabii kaynağın «çöp sepetine» atılması gibi zararlı olduğu kadar tehlikeli bir olayla karşı karşıya bulunmaktayız.

Toprakların kullanımına ait diğer bir soru, ülkemizin büyük kısmında uygulanan nadas ile ilgilidir. Kurak ve yarı kurak iklimli bölgelerde nadasa bırakılan topraklar tüm ekilişlerin 1948 yılında %31,8'i iken zamanla bu oran artmış ve 1970 yılında %35,8'i bulmuştur. Bu olay bir yandan toprakların gittikçe daha çok yıpranması ve yorgunluğunun artması,

öte yandan ekilişlerin, tarım bakımından daha az elverişli, işlenmeden merâ halinde bırakılması zorunlu bulunan engebeli marjinal arazilere doğru kayması ile izah edilebilmektedir. Nadas oranı bölgeler arasında değişmekte, daha elverişsiz iklim şartlarına ve toprak yapısına sahip bulunan orta Anadolu'nun güney ve doğu kesimlerinde %42'yi ve güney doğu Anadolu'da %45'i bulduğu halde, Marmara ve Karadeniz bölgelerinde ancak %17-20 oranını bulmaktadır.

Tarımsal Üretimin Bileşimi:

Türkiye'de tarımsal üretimin bileşimi, Devlet İstatistik Enstitüsünün millî gelir hesaplarına dayanılarak düzenlenen Tablo: 2'de görüldüğü üzere, büyük ölçüde bitkisel ürünlere dayanmaktadır. 1970 yılında çeşitli üretim dallarının millî gelire kattıkları paylar üzerinden yapılan bu ortalamalara göre, tüm üretimin 2/3'den fazlası bitkisel olup hayvancılık ancak %26,8'i bulmaktadır. Bitkisel üretim oranı geçmişte daha düşük iken zaman içinde muntazam bir şekilde artmış, hayvansal üretim ise aksine olarak azalmıştır. Nitekim 1938 yılında bitkisel üretim oranı %54,0 ve hayvansal üretim oranı %39,2 iken 1948 ve 1958 yıllarında bitkisel üretim oranları sırasıyla önce %57,6 ve sonra %61,3'e çıkarken, aynı yıllarda hayvansal ürünler oranları önce %37,0 ve sonra %33,6'ya

TABLO: 2

Türkiye'de Tarım Üretiminin Yapısı (%) 1970

Alt Sektörler ve Bölümleri	Toplamdaki Payları
I. Çiftçilik	98,0
A. Bitkisel Üretim	67,8
1) Tarla Ürünleri	49,7
(a) Tahıllar	30,3
(b) Baklagiller	1,6
(c) Diğer	17,8
2) Bağ-Bahçe Ürünleri	18,1
B. Hayvansal Üretim	26,8
C. Ziraat Sanatları	3,4
II. Ormancılık	1,3
III. Avcılık-Balıkçılık	0,7
Toplam	100,0

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü'nün Milli Gelir Hesapları.

düşmüştür. Bu durum hayvancılık alt dalındaki üretim gelişmesinin bitkisel üretimdeki gelişmenin gerisinde kaldığını ifade etmektedir. Nitekim, OECD tarafından hazırlanan endeksle de 1952/53- 1956/57 = 100 temeline göre 1963/64 yılında Türkiye'de toplam tarımsal üretim 147 iken hayvansal üretim 129 seviyesinde kalmıştır.⁴

Bu iki önemli üretim dalı dışında kalan ziraat sanatları vb. diğer üretimlerin toplam içerisindeki payı oldukça önemsiz olduğu gibi, bu pay ekonomideki gelişmeye uygun olarak yıllar boyunca bir azalma eğilimi de göstermektedir.

Tarımsal üretim yapısındaki bu durumu ve gelişmeyi Ziraat Bankasının gayri safi üretim değerleri üzerinden hazırladığı tablolardan da izlemek mümkündür. Nitekim, bu tablolara göre, 1952 yılındaki çiftçilik üretim değerinin %64,8'i bitkisel ve %35,2'si hayvansal ürünlerden gelmekte iken, bu oranlar 1963 yılında sırasıyla %70,3 ve %29,7'ye ve 1970 yılında ise %68,7 ve %31,3'e dönüşmüştür. Farklı kuruluşlar tarafından değişik metodlarla yapılan bu üç hesap esas itibariyle birbirini desteklemektedir.

Bu üretim yapısı, birinci olarak, hayvansal ürünlere nisbeten az yer vermekle dünyanın tarımda ileri ülkelerinin durumlarına nazaran ters düşmektedir. İkinci olarak, hayvansal üretimin payı zaman içerisinde azaldığına göre bu değişme de gene diğer birçok ülkelerdeki gelişme eğiliminin aksi yönde gitmektedir. Nitekim, tarımsal üretimde hayvancılığın payı 1958-1963 ortalaması olarak Birleşik Amerika'da %63, Belçika'da %75, Hollanda'da %77, İngiltere'de %81, İrlanda'da %88, ve Danimarka'da %90'dır⁵. Ayrıca, bütün bu ülkelerde zaman içinde hayvancılığın tarımsal üretimdeki payı artma eğilimi göstermektedir. Nitekim aynı ülkelerde 1950'lerin başında bu oranlar sırasıyla şöyle idi: Birleşik Amerika %54, Belçika %60, Hollanda %62, İngiltere %76, ve Danimarka %84. Ancak Hindistan, Portekiz, Yugoslavya, Yunanistan, İspanya gibi gelişmekte olan ülkelerde hayvancılık tarımsal üretimde bizdeki gibi küçük paylar almaktadır. Mamafih, bütün OECD ülkeleri arasında hayvancılık payının en düşük olduğu ülke Türkiye'dir.

Ülkemiz, tabii imkânları ve kaynakları bakımından, her iki türlü üretime de elverişli olduğuna göre, hayvancılığın düşük pay alması ve zamanla

⁴ OECD, *Agricultural and Food Statistics*, 1952-1963, S. 9.

⁵ OECD, *op cit*, s. 14.

bu payın gerilemesi için tabii bir sınırlama ve zorunluk yoktur. Ancak, iki aşamalı bir üretim biçimi olan hayvansal ürünlerin, beslenme ve piyasa değerleri yüksek olmasına karşılık, üretilmeleri daha külfetli, masraflı ve zaman alıcıdır. Ayrıca, bu üretim dalı toprak kaynağının insan barındırma ve geçindirme kapasitesinin, birçok bitkisel ürünlere nazaran düşük kalmasını ve dolayısıyla daha ekstansif olarak ve israflı bir biçimde kullanılmasını gerektirir. İleri ve zengin ülkeler gittikçe daha fazla oranlarda hayvansal ürünler kullanırken gelişmekte olan ülkeler aynı eğilime katılmamakta, bunlar için hayvansal ürünler bir bakıma lüks maddeler niteliği taşımakta, dolayısıyla, daha kolay ve çabuk yetişen, toprak kaynağını daha entansif biçimde kullanan, aynı zamanda, nisbeten ucuz olan harcıâlem bitkisel ürünlere ister istemez öncelik vermek zorunda kalmaktadırlar. Bu eğilimi güçlendiren diğer bir olay da, tarımsal üretimde inkilâb yapan önemli teknolojik yeniliklerin daha çok bitkisel ürünler alanında olmasıdır. Bununla beraber, Türkiye tarımının, iktisadî gelişme ile paralel bir şekilde hayvansal ürünlere gittikçe artan talebi karşılamak üzere ve buna ek olarak, ayrıca, ihracat amaçları ile hayvansal üretimi arttırmayı hedef alması doğru ve yerinde bir davranış olacaktır.

Bitkisel Üretim:

Bitkisel üretim içerisinde tarla ürünleri, meyve ve sebzelere nazaran çok daha önemli bir yer işgal etmektedir. 1970 yılında toplam tarla arazileri tüm ülke yüzölçümünün %30,9'unu oluştururken bağ-bahçe arazileri %3,8 tutmakta idi. Toprak kaynaklarının kullanılışı bakımından bu iki tür bitkisel üretimin birbirine oranı zaman içinde oldukça önemli değişimler göstermiştir. Nitekim, 1938 yılında oranlar sıra ile %17,3 ve %1,7 iken, 1948 yılında %17,9 ve %1,9 olmuş, 1958 yılında ise %29,3 ile %2,5'i bulmuştur. Bu rakamlara göre her iki tür üretim zaman içinde alan olarak artmakla beraber, meyve-sebze üretim alanı özellikle son yıllarda daha hızlı bir artış kaydetmiştir. Öyle ki, 1951 yılı alanı 100 itibar edilerek yapılan karşılaştırmada, 1960 da tarla alanları 152 ve 1970 de ise 159 endeks sayısına çıkarken, meyve-sebze alanları aynı yıllarda önce 130 ve sonra 194 endeks sayısına yükselmiştir. Diğer bir deyimle, son yirmi yılda tarla alanları %59 oranında artarken meyve-sebze alanları %94 oranında artmıştır. Tarlalardaki artışın hemen tamamına yakın kısmının bu dönemin ilk 10 yılında elde edildiği ve artık gelişmenin durakladığı, bahçelerdeki artışın ise son 10 yılda hız kazandığı ayrıca dikkate değer ve sevinilecek bir olaydır.

Üretim değerleri üzerinden yapılan karşılaştırmada, meyve - sebzelerdeki gelişmenin alan rakamlarının gösterdiğinden daha önemli olduğu belirmektedir. Özellikle meyvelerin tarla ürünlerinin birçoklarına nazaran daha değerli maddeler olması dikkate alınır, bu durumun nedeni kolayca anlaşılır. Nitekim, 1952 yılında tüm tarım ürünleri değeri içerisinde tarla ürünlerinin payı %55,0, meyve-sebzelerin payı %30,8 iken, bu paylar 1963 yılında sırası ile %57,9 ve %12,4'e çıkmış ve 1970 yılında ise %47,3 ile %21,4'ü bulmuştur. Bu duruma göre, değer itibarıyla tarla ürünlerinin tarım üretimi içerisindeki payı son 19 yılda dalgalanır ve azalma eğilimi gösterirken, bahçe ürünlerinin payı sürekli ve hızlı bir artma kaydetmiştir. Diğer bir deyimle, bu dönem içinde, bahçe ürünleri payı tarım üretiminin başlangıçta onda birinden az iken bir kat önem kazanarak dönem sonunda beşte birinden fazlaya çıkmıştır.

Tarla ziraatında 1970 yılında nadas hariç ekilişlerin %84,9'u tahıllar (bunlar arasında tek başına buğday %55,2), %3,4'ü baklagiller, %6,5'i endüstri bitkileri, %6,5'i yağlı tohumlar,⁶ ve %1,5'i yumru bitkilerden oluşmaktadır. Bu rakamlardan görüldüğü üzere, toprak kaynaklarını kullanma bakımından tahıllar, özellikle buğday, Türkiye'de tarla ziraatının en önemli üretim dalıdır. 1951 yılında tahıl ekilişleri %83,1 (buğday %45,2), baklagiller %4,1, endüstri bitkileri %8,5, yağlı tohumlar %8,5 ve yumru bitkiler ise %1,3 idi. Bu duruma göre, son 20 yıl içinde tahıl ve yumru bitkiler ekilişlerinde hafif artmalar, diğer tarla ürünleri gruplarında ise azalmalar kaydedilmiştir. Endüstri bitkilerinden pamukta ekilişler hemen yarıya yakın bir azalma gösterirken tütün ve şeker pancarı hemen bir kata yakın bir oranda artmışlardır. Dönem içinde buğdaydaki artış oranı %20'den fazladır ve tarla üretimindeki hakim yerini gittikçe artırmaktadır.

Tarla ürünleri yapısını ve bu yapıdaki değişmeyi üretim değerleri bakımından incelediğimizde, oldukça farklı bir görünüşle karşılaşmaktayız. Nitekim, 1970 yılı tarımsal üretim değerleri içerisinde tahılların payı %26,3 (buğday %17,0), endüstri bitkilerinin ki %16,7 ve baklagillerin ki ise %1,8 idi. Bu oranlara göre, tahıl üretimi ekilişlerde olduğu gibi, önemli bir pay alamamakta, ayrıca, ekilişlerin arttığı bu dönemde büyük azalmalar göstermektedir. Özellikle Türkiye tarımının en önemli, temel ürünü olan buğdayda ekilişlerin %20'den fazla arttığı bu dönemde üretim değerinin %20'den daha çok oranda azalması dikkat çekici bir olaydır. Öte yandan, genellikle değerli ürünleri içerisinde alan endüstri bitkileri

⁶ Pamuk, haşhaş, keten ve kenevir ekilişleri her iki grupta mükerrer olarak hesaplanmaktadır.

grubu son yılda toplam tarımsal üretim değerinin beşte birine yakın bir pay almakta, bunların ekilişler alanı yarı yarıya azalırken üretim değeri payları artmakta idi. Bu olay, endüstri bitkileri üretiminde prodüktivite ve kârlılığın arttığını gösterir ve sevilecek bir durumdur. Baklagiller üretim değeri hem önemsiz bir payla toplama katılmakta, hem de zaman içinde bir durgunluk göstermektedir.

Hayvansal Üretim:

Hayvansal üretimin kaynağı olan hayvanların 1970 yılındaki sayısı 73,0 milyon büyük ve küçük baş ve 34,3 milyon kümes hayvanı idi. Ülke nüfusunun iki katını bulan büyük ve küçük baş hayvan mevcudunun yarısı (36,5 milyon) koyundu. Keçilerin oranı %20'den biraz fazla ve sığırların ki ise beşte birden azdı. Büyük ve küçük baş hayvanlar toplam sayısı 1951'de 60,2 milyon ve kümes hayvanları sayısı 21,6 milyondur. Bu duruma göre, her yıl içerisinde kesilen ve ölenler hariç olmak üzere, 20 yıldaki artış büyük ve küçük başlarda %21 ve kümes hayvanlarında %59'u bulmaktadır. Mamafih, çeşitli hayvan türlerinde artışlar farklı oranlarda olmuştur. (Koyunlarda %47, sığırdaki %25 ve keçilerde %10)

Toplam tarımsal üretim değerinin 1970 yılında %31,3'ünü teşkil eden hayvansal üretim içerisinde et üretiminin payı %15,4, sütün ki %12,8, yün ve kılların ki %1,2 ve diğer ürünlerin ki ise, %1,9 idi. 1952 yılında ise hayvansal üretim toplam üretimin %35,2'sini bulmakta, bunun içerisinde süt %17,6 ile başta gelmekte, bunu %14,3 ile etler, %2,0 ile yün ve kıllar ve %1,3 ile de diğer ürünler izlemekte idi. Bu paylara göre, hayvansal üretimin bileşimi zaman içinde etler ve diğer ürünler lehine ve süt, kıl ve yün aleyhine olarak değişmiştir. Etler arasında sığır eti bütün dönem boyunca ancak üçte bir oranını bulmuştur.

Bölgeler İtibariyle Üretim Yapısı:

Tarımsal üretimin yapısını Türkiye çapında gözden geçirdikten sonra bu yapının çeşitli bölgelerde gösterdiği özelliklere işaret etmek yerinde olacaktır. Bunu yaparken pratik zorunluklarla önce Türkiye'yi kıyılar, İç Anadolu ve Doğu Anadolu olarak üç bölgeye ayıracağız; sonra, çeşitli üretim kollarını temsil etmek üzere seçilen bazı önemli ürünler üretiminin bu bölgelerdeki oranlarını hesaplayarak birbiri ile karşılaştıracacağız. Aslında, bilindiği gibi, tarımsal bölgeler sayı itibariyle çok daha fazladır ve bunları böylece üç gruba indirmek hem homojenlik hem de büyüklük bakımlarından sakıncalı olmaktadır. Keza, yüzlerce ürünü temsil etmek

üzere onların bir düzinesini incelemek aynı şekilde sakıncalı olabilir. Bununla beraber, daha ayrıntılı olarak bu karşılaştırmayı yapmak imkânsızlığı karşısında bu kadarla yetinmek zorunda kalmaktayız.

T A B L O : 3

Türkiye'de Tarımsal Üretimin Bölgelere Dağılışı 1968
(%)

Ürünler	Kıyı Bölgeleri	İç Anadolu	Doğu Anadolu
A. Bitkisel :			
Buğday	34,3	54,2	11,5
Arpa	29,2	55,5	15,3
Baklagiller	45,0	38,4	16,6
Tütün	88,5	8,3	3,2
Şeker Pancarı	31,9	63,2	4,9
Pamuk	95,1	2,1	2,8
Fındık	95,7	3,0	1,3
Üzüm	52,8	34,1	13,1
Turunçgiller	100,0	—	—
Zeytin	98,7	—	1,3
Toplam	54,0	36,9	9,1
B. Hayvansal :			
Koyun	29,2	42,4	18,4
Kılkeçi	48,8	26,8	24,4
Sığır	41,8	33,7	24,5
Süt	43,9	28,9	17,2
Et	60,0	27,1	12,9
Toplam	44,0	35,2	20,8
C. Bitkisel + Hayvansal :			
	50,0	36,4	13,6

Kaynak: Reşat Aktan, *Türkiye İktisadı*, 2. baskı, Ankara 1972, s. 224.

Tablo: 3'de görüldüğü üzere, bazı ürünler belirli bölgelere toplanmıştır, diğer bazıları yurdun her yanında yetişmektedir. Her yerde ürünlerin bölgelere yayılma yoğunlukları da birbirinin aynı değildir. Bu suretle bölgelerin özellikleri ve farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Tarımsal üretimin yarısı kıyılarda toplanmış iken, İç Anadolu 1/3'den biraz fazlasını

üretmekte, Doğu Anadolu diğer iki bölgeden geri kalmış bulunmaktadır. İç Anadolu bitkisel ve hayvansal üretimde aynı oranlara sahipken kıyılarda bitkisel üretim oranı, doğuda ise hayvansal üretim oranı yüksektir. Tahıllar, baklagiller, bağlar ve hayvancılık yurdun her tarafına yayılmış olduğu halde, turunçgiller, zeytin, tütün, pamuk, pancar ve fındığın tamamı veya büyük çoğunluğu belirli bölgelerde toplanmaktadır.

Tablo: 3'den bölgelerin tarımsal üretim kalıpları da ortaya çıkmaktadır. Gerçekten, kıyılarda çok çeşitli üretim yapılmakta, bitkisel ve hayvansal üretimin her türlü kolay ve bol miktarda yetişmektedir. Herne kadar kıyılar bahçe kültürleri ve sınaî bitkilerde ihtisaslaşmış ise de diğer tarla ürünleri ve hayvancılıkta da yeri önemlidir; hiçbir üründe oran üçte birin altına pek fazla düşmemektedir. İç Anadolu tarımı tahıllar ve hayvancılıkla şeker pancarı üretiminde ihtisaslaşmıştır. Baklagiller ve bağlar bakımından da İç Anadolu'nun yeri önemlidir. Fakat bazı sınaî bitkiler ve meyveler bu bölgede hemen hemen hiç yetişmemektedir. Doğu Anadolu her türlü üretimde geri olmakla beraber, özellikle endüstri bitkileri ve meyveler bakımından pek fakirdir. Bu bölgenin nisbî üstünlüğe sahip bulunduğu hayvancılıkta bile payı Türkiye üretiminin 1/5'ini ancak bulmaktadır.

Üretim Bileşiminde Değişmeler:

Toprak kaynaklarının sınırlı, işgücünün nisbeten bol olduğu ülkemizde emek yoğun tarım üretim dallarının teşvik edilmesi gerekli ve yararlıdır. Bunlar arasında başta bahçe ziraati gelmekte, bunu sınaî çapa bitkileri ve ahır hayvancılığı izlemektedir. Bütün bu üretim dallarında piyasa değeri yüksek ürünler elde edildiğinden ferdî ve millî gelire bunların katkıları da fazla olacaktır. Ülkemizin çok geniş olan deniz kıyıları ile bazı vadi ve ovaları tabiat şartları, özellikle iklim bakımından bahçe ziraatına çok elverişlidir. Bazı bahçe ürünlerinde kalite üstünlüğü, bazılarında erken veya geç turfanda üretilebilmesi, diğer bir kısım yerlerde yılda birden fazla ürün elde edilebilmesi Türkiye tarımının bu üretim dalında ne büyük bir potansiyele sahip bulunduğunu ve geleceğin bu alanda yattığını açıkça göstermektedir.

Yukarıda yapılan açıklamalar, halen mevcut bulunan üretim kalıbının bir ölçüde bu yönde geliştiğini, ticarî tarım üretiminin ve çeşitli entansif üretim dallarının kıyı bölgelerinde yoğunlaştığını belirtmektedir. Bununla beraber, son yıllarda buğday ve tütün ekilişlerinin bu bölgelerin allüviyal ovalarına doğru kayması gibi bazı ters yönde gelişmeler de görül-

mektedir. Türkiye tarım politikası, istihdam imkânlarını artıran, tabii şartları en iyi bir şekilde değerlendiren ve yüksek kıymetli ürünler üreten tarım kollarının genellikle kıyılarda ve vadilerde daha fazla gelişmesini teşvik etmeli ve çeşitli nedenlerle gelişen ters yöndeki eğilimleri durdurmalı, hatta geri çevirmelidir. Halkın temel gıdasını teşkil eden tahıllar, baklagiller ve patates gibi ürünler ve merâ hayvancılığı ülkenin geri kalan kısımlarında toplanmalıdır.

Tarımda üretim kalıbını değiştirmek kolay değildir ve bu iş kısa zamanda başarılamaz. Çiftçi ailesinin ve genellikle ülkenin, nüfus baskısı altında artan yiyecek ihtiyacı, işletmelerin gittikçe küçülmesi ve ufalanması, ortakçılık ve kiracılık şartlarının istikrarsızlığı ve diğer sakıncaları, sermaye ve kredinin kıtlığı, pazarlama sisteminin yetersizlikleri, tarımda plân yapma ve uygulamanın zorlukları ve bütün bunların sonucu olarak tarım ürünleri arzının az elâstiki oluşu öncelikle çözümlenmesi gerekli önemli tarım sorunlarıdır. Bir yandan arazide mülkiyet ve tasarruf bozukluklarını düzelteren bir toprak reformu yaparken, aynı zamanda devletin her türlü yardım ve teşviklerini, çeşitli modern tarım girdilerini kıyı bölgelerinde ve vadilerde artırarak temel tarımsal üretim kalıbı istenilen yönde değiştirilebilir.

III. Prodüktivite Sorunu

Ekonomik faaliyetlerin etkinliğinin bir ölçüsü olarak prodüktivite kavramı kullanılmaktadır. Tarımda prodüktivite, üretimde kullanılan arazi, iş-gücü, sermaye gibi faktörlerin herbirisi için ayrı ayrı hesaplandığı gibi tüm tarımsal girdilerin toplamı için de hesaplanabilir. Özellikle az gelişmiş ülkeler için en pratik ölçü hektar başına ve çalışan nüfus başına düşen prodüktivitedir. Türkiye tarımı için yeterli miktarda ve kesin sonuçlu prodüktivite hesapları maalesef yapılmamıştır. Bu bakımdan, bu makalede bazı kaba tahminler ve kesin olmayan hesaplarla yetinmek zorunda kalacağız.

Tarımsal Prodüktivite Seviyesi:

Türkiye tarımının arazi birimi ve tarımda çalışan insan başına prodüktivite seviyesini tespit etmek ve bu seviyeyi dünyadaki diğer ülkelere ait seviyelerle karşılaştırmak ülkemizin durumunu belirtme bakımından faydalı olacaktır. Bu amaçla kullanabileceğimiz bir hesap 1962-1966 yıllarını kapsamak üzere Dünya Gıda Tarım Teşkilatı (FAO) tarafından yapılmıştır.⁷ Adı geçen hesap önce tarımsal arazinin bir hektarı başına

⁷ FAO, *The State of Food and Agriculture*, s. 78.

düşen gayri safi tarımsal hasılayı 52 ülke için karşılaştırmalı olarak vermektedir. Buna göre, 52 ülkenin gayri safi tarımsal hasılları ortalaması 100 olarak kabul edildiğinde, listenin en başında 1160 değeri ile Taiwan ve 1130 ile Mısır gelmekte, bunları 950 ile Holanda, 900 ile Belçika ve 780 ile Japonya izlemektedir. Danimarkanın 650, Batı Almanyanın 575 ve Yunanistanın 175 değeri ile yer aldıkları bu listede Türkiye yukarıdan itibaren 36'ıncı sırada gelmekte ve 90 değer almaktadır. Bu duruma göre, ülkemizde arazi birimi başına verimlilik dünya ortalamasının biraz altında olup, ülkelerin 2/3'ü Türkiye'dekinden daha yüksek seviyeler göstermektedir. Bizden sonra gelen 15 ülke arasında Kıta Çini (60), Suriye (60), Meksika (50), Tunus (40), Avustralya (15) ve en altta Etiyopya (10) vardır.

FAO'nun yaptığı hesabın ikinci bölümünde tarımda çalışan erkek nüfus başına düşen gayri safi tarımsal hasıla değerleri 29 ülke için yine karşılaştırmalı olarak verilmektedir. Bu listenin başında, 29 ülke ortalaması 100 kabul edilmek şartıyla, 775 değeri ile Yeni Zelanda, 660 ile Avustralya ve 520 ile Birleşik Amerika gelmekte, bunları Kanada (360), Belçika (220), İngiltere (210) ve Danimarka (190) izlemektedir. Bu listede Türkiye yukarıdan itibaren 24'üncü sırada yer almakta ve kişi başına prodüktivite değeri 25 dolaylarında bulunmaktadır. İtalya (50) ve Yunanistan'ın (35) da ortalamanın çok altında kaldığı bu listede ülkemizden sonra gelen 5 ülke arasında Japonya (20), Portekiz (15), Kore (5) de vardır. Bu duruma göre, kişi başına verimlilik bakımından Türkiye'nin durumu dünya ülkelerine nazaran çok gerilerde kalmaktadır.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı tarafından dünyanın başlıca bölgeleri için bir süre önce yapılan diğer bir hesap, aynı metod kullanılmak suretiyle Türkiye tarımı için bulunan rakamlar eklenmek ve yakın geçmişe ait bir yılın rakamları tamamlanmak suretiyle Tablo: 4'de verilmektedir. Burada bitkisel üretimi, dünya nüfusunun gıda ihtiyacının yüzde 85'den fazlasını sağlayan 8 tarla ürünü temsil etmektedir. Bu ürünler içlerindeki kalori değerleri esası üzerinden belirli katsayıları kullanılmak suretiyle buğday birimine irca edilmiştir.⁸ Hayvansal üretimi ise, belirli katsayılara göre toplanarak standart hayvan birimine çevrilen sığır, koyun ve domuz sayıları temsil etmektedir.⁹

Tabloya göre, Türkiye'de 1965 yılında hektar başına bitkisel prodüktivite bir tona yakındır. Bu seviye Afrika dahil bütün kıtalardaki ve dolayısıyla

⁸ Bu ürünler ve katsayıları şöyledir: Buğday 100, arpa 64,8, çavdar 95,8, yulaf 58,4, mısır 106,3, pirinç 82,9, şeker 105,4 ve patates 21,0'dır.

⁹ Bu katsayıları sığır için 0,8, koyun için 0,1 ve domuz için keza 0,1'dir.

T A B L O : 4
Türkiyede ve Dünyada Tarımsal Üretkenlikte 1936, 1947/48 ve 1965

	Hektar Başına Bitkisel Hasılat (Ton)		Tarımsal Nüfus Başına Bitkisel Hasılat (Ton)		Standart Hayvan Birimi (Adet)		
	1936	1947/48	1936	1947/48	1936	1947/48	1965
Kıtalar ve Türkiye							
DÜNYA	1,24	1,30	0,42	0,42	0,51	0,48	0,58
KUZEY ve ORTA AMERİKA	1,07	1,50	1,80	2,57	1,58	1,63	2,56
GÜNEY AMERİKA	1,28	1,39	0,58	0,48	1,94	1,87	2,38
AVRUPA	1,51	1,34	1,04	0,88	0,82	0,70	1,22
OKYANUSYA	1,06	1,20	1,94	2,38	8,04	7,92	16,00
ASYA	1,26	1,20	0,24	0,22	0,25	0,23	0,35
AFRİKA	0,77	0,73	0,12	0,12	0,51	0,54	0,59
TÜRKİYE	0,83	0,83	0,50	0,51	0,81	0,84	0,59

Kaynak: FAO, *Statistical Yearbook*, çeşitli yıllar.

dünyadaki ortalamaların hepsinden düşüktür. Hektar başına bitkisel prodüktivite Avrupa ve Kuzey Amerika'da Türkiye seviyesinin iki katından daha yüksek, Asya'da % 40, Afrika'da ise % 15 daha fazladır. Geçmiş yıllarda durum buna yakındır. Tek bir fark, Türkiye'deki seviyenin Afrika'dakinden biraz daha iyi olmasıdır. Türkiye'deki prodüktivite dönemin ilk 12 yılında hiçbir ilerleme kayd edememiş, fakat son 17 yılda %15, yani yılda ortalama % 1'e yakın bir artış elde etmiştir. Tüm dönem boyunca diğer bütün bölgelerde önemli ilerlemeler vardır. Yalnız bazı bölgeler ilerlemelerini muntazam, diğer bazıları ise dalgalı bir şekilde yapmışlardır.

1965 yılında Türkiye'de nüfus başına bitkisel üretim Asya'dakinin iki katı, Afrika'dakinin 4 katı seviyesinde, fakat dünya ortalamasından ve diğer kıt'alardakinden geride bulunmakta idi. Zaman içinde Türkiye'de tarımsal nüfus başına bitkisel üretimde önceleri hemen hiç değişiklik olmamış, fakat 17 yılda % 20'ye yakın bir artma kaydedilmiştir. Dünya ortalaması da birinci alt dönemde hiç değişmemiş, fakat ikinci alt dönemde bir kata yakın bir artma göstermiştir. Tarımsal nüfus başına prodüktivite bütün kıt'alarda az veya çok artmıştır. Fakat bazılarında bu artış muntazam, diğerlerinde ise dalgalı bir şekilde seyretmiştir.

1965 yılında tarımsal nüfus başına düşen standard hayvan birimi sayısı (0,59) dünya ortalamasının ve Afrika seviyesinin aynı, Asya'daki durumdan biraz daha iyi, fakat diğer bütün bölgelerden düşüktü. Zaman içinde Türkiye seviyesi önce durğun kalırken ve sonra % 30 oranında düşme gösterirken, diğer kıt'alar ve dünya ortalaması artmıştır. Bu durum da hayvancılığın ülkemizde gerilemesinin diğer bir işaretidir.

Tarımsal Hasıla:

Birleşik Amerika Tarım Bakanlığının bir çalışmasına göre Türkiye'de 1960 yılında hektar başına düşen tarımsal hasılanın değeri 127 dolar-¹⁰ dı. İncelenen 22 ülke içerisinde, hektar başına en yüksek hasıla 961 dolar alan japonya başta gelmekte ve 39 dolarla da Tanjanika en geride kalmaktadır. Hindistan 91 ve Meksika 110 dolarla Türkiye'den daha düşük hasıllar elde ederken, Pakistan 133, Yugoslavya 141, İspanya 150, Yunanistan 205, İsrail 557 ve Mısır 643 dolarla daha iyi durumda idiler. 22 ülke arasında sadece 7'si Türkiye'den daha düşük hektar başına hasıla elde etmekte idiler.

¹⁰ USDA, *Changes in Agriculture in 26 Developing Nations, 1948 to 1963*, Washington 1965, S. 89.

Aynı çalışma Türkiye'de 1960 yılında tarımda çalışan kişi başına 326 dolar değerinde tarımsal hasıla düştüğünü bildirmektedir.¹¹ 19 ülkeden en yüksek kişi başına hasıla (1825 dolar) İsrail'de ve en düşük ise (94 dolar) Tayland'da elde edilmektedir. Kişi başına hasılanın Türkiye'den daha düşük olduğu ülke sayısı 7 olup, bunlardan Hindistan'da 114, Pakistan'da 182 ve Yugoslavya'da 250 dolar düşmektedir. Öte yandan, Mısır 365, Meksika 369, Yunanistan 391, ve İspanya 656 dolarla Türkiye'den daha iyi durumda bulunmaktadırlar.

Kişi başına düşen tarımsal üretim veya hasılanın belirli bir yıldaki seviyesi yanında zaman içindeki değişmelerini de aynı rapor vermektedir. Buna göre, 1948-63 döneminde Türkiye'de bitkisel hasıla yılda ortalama olarak % 4,5 oranında artmakta, bundan dönem için hesaplanan yıllık ortalama nüfus artışı olan % 2,9 çıkarılınca, kişi başına tarımsal hasıla artışı yılda ortalama olarak % 1,6 oranını bulmaktadır.¹² Yıllık % 4,5'lik artış Yunanistan, Pakistan, Mısır, İspanya ve hatta Japonya dahil olmak üzere, listeye giren 26 ülkeden 17'sinden daha iyidir. Buna göre, Türkiye'de bitkisel üretim adı geçen dönemde hızlı bir artış göstermiştir, demektir. Bununla beraber, aynı dönemde nüfus artışının da yüksek olması sonucu olarak kişi başına üretim artışı oldukça düşük seviyelere inmektedir. Buna karşılık, Yunanistan'da üretim artışı sadece % 3,7 iken nüfus artışı ancak % 1 olduğundan bu ülkedeki kişi başına üretim artışı Türkiye'den daha yüksek bir seviyeyi bulmaktadır.

Öte yandan, üretimdeki artış dönem boyunca aynı seyri izlemediğinden dönemin ilk yarısında kişi başına üretim %3,1'i bulurken ikinci yarısında % 0,2'ye kadar düşmüştür. Bu tarımın adı geçen dönem boyunca aynı başarı seviyesini koruyamadığını, dönemin son yıllarında artan dar boğazlar ve sorunların üretimin hızını pekçok azalttığını göstermektedir. Bu da ülke tarımı için tehlikeli bir eğilim ifade etmektedir.

Kaldı ki daha sonraki bir yılda aynı kuruluş tarafından 1950-68 dönemini kapsamak üzere yapılan daha geniş bir çalışmada Türkiye'de toplam tarımsal üretimin yıllık ortalama artışı % 3,4 ve bitkisel üretiminki ise % 2,2 olarak bulunmuştur.¹³ Daha yeni olduğu gibi daha gerçekçi görünen ve diğer hesap ve gözlemlerimize yakın bulunan bu sonuncu rakamlar kullanılmak suretiyle kişi başına üretim hesaplandığında, toplam üre-

¹¹ *Ibid.*

¹² USDA, *op cit*, s. 6.

¹³ USDA, *Economic Progress of Agriculture in Developing Nations, 1950-68*, Washington 1970, s. 11, 16.

timde %0,7 ve bitkisel üretimde %-0,6 oranları bulunmaktadır. İncelemeye dahil ülkelerin çoğunluğunda kişi başına tarımsal hasıla nüfustan daha hızlı artmış ve yalnız 13'ünde üretim nüfus artışına yetişememiştir. 54 ülkenin 22'sinde kişi başına hasıladaki artış %1'den fazlaydı. Türkiye'de tarımsal nüfustaki artışın toplam nüfus artışından biraz daha hızlı olduğu gözönünde tutulunca, kırsal nüfus başına düşen hasıla oranları daha da aşağı düşmektedir.

Tarım sektörünün başarısını tesbitte daha emin bir yol yıllık üretim artışıyla tarım ve gıda maddelerine karşı olan talepteki artışı karşılaştırmaktır. Yukarıda sözü edilen USDA çalışmalarının birincisinde 1950-60 dönemi için gıda talebindeki ortalama yıllık artış Türkiye için %4,5 olarak hesaplanmaktadır.¹⁴ Buna göre, 1948-63 dönemi için bitkisel üretim ve talepdeki artışlar eşit olmakta, sonuçta hiçbir artık değer kalmamaktadır. Üretim artışı zaman içinde farklı hızlar gösterdiğinden, dönemin ilk yarısında (6,0 - 4,5 = %1,5) gibi bir artık meydana gelirken ikinci yarısında (3,1- 4,5 = % - 1,4) gibi bir açık ortaya çıkmaktadır.

İkinci çalışmada üretim artış oranı gibi talep artış oranı da öncekilere nazaran farklı değerler vermiştir. Bu çalışmada, 1950-68 döneminde reel gelir artışı %2,0, gelir elâstikiyeti katsayısı %0,5 ve nüfus artışı %2,7 olarak alındığından tarım ürünlerine karşı yurtdışı talebindeki yıllık ortalama artış %3,7 bulunmuştur.¹⁵ Buna göre, bütün dönem boyunca Türkiye'de tarımsal üretimde %-0,3 oranında bir açık görünmektedir.

Her iki çalışma da Türkiye tarımının son yirmi yılda başarılı olmadığını, yurtiçi taleplerini karşılamakta güçlük çekildiğini ve durumun ülke ekonomisi bakımından tehlike arzettiğini göstermektedir. Bu durumda iktisadî politikanın tarıma daha fazla önem vermesi ve en kısa zamanda prodüktivite ve üretim artırıcı tedbirler alınması gereği bir kere daha ortaya çıkmaktadır.

Bitkisel Üretimde Verim:

Bitkisel üretimde 1948-63 döneminde meydana gelen verim değişmelerini 22 ülke için hesaplayan Birleşik Amerika Tarım Bakanlığının

¹⁴ USDA, *Changes in Agriculture in 26 Developing Nations, 1948-1963*, Washington 1965, s. 4.

¹⁵ Nüfus artışı % 2,9, kişi başına reel gelir artışı % 3,2 ve gelir elâstikiyeti kat sayısı % 0,5 olarak alınmaktadır. USDA, *Economic Progress of Agriculture in Developing Nations*, s. 14.

çalışması Türkiye için bu oranı %16,7 olarak vermektedir.¹⁶ Bu hesaba göre, Türkiye'de 15 yıllık dönem boyunca bitkisel üretimde yılda ortalama olarak %1'in biraz üstünde bir verim artışı meydana gelmiştir. Aynı yıllarda en yüksek verim artışı %120,4 ile İsrail'de ve en düşük artış %5,9 ile Brezilya'da kaydedilmiştir. Diğer ülkelerden İran %12,5, Hindistan %11,5, Pakistan %8,5 oranında verimlilik artışı ile Türkiye'den geri kalırken, Mısır %20,1, İspanya %31,0, Yugoslavya %33,2, Yunanistan %39,3 ve Sudan %50,8 oranları ile bizden çok daha iyi sonuçlar elde etmişlerdir.

Aynı teşkilâtın daha sonra yaptığı ve 1950-67 dönemini kapsayan diğer çalışmasında¹⁷ Türkiye'de yıllık ortalama bitkisel üretim gelişme hızı %2,2 olarak tesbit olunmakta,¹⁸ bundan yıllık ortalama alan genişleme oranı %1,5 çıkarılınca hektar başına üretim artışı oranı %0,7 bulunmaktadır. Birbirini destekleyen ve diğer bulgulara aykırı düşmiyen bu sonuç, incelenen 54 ülkenin sadece dokuzundan daha yüksektir. Bunlar da Libya, Fas, Tunus, Irak ve Panama gibi tabii şartlar bakımından çok fakir ülkelerle Endonezya, Brezilya, Jamaika, Burma gibi aşırı nüfus baskısı ve diğer sosyo-ekonomik sorunları büyük olan ülkelerdir. Bu oran Yunanistan'da %3,8, Bulgaristan'da %4,3, Yugoslavya'da %5,0, Meksika'da %2,5, Mısır'da %2,3, İspanya'da %1,7, Hindistan ve Pakistan'da %1,5'dir.

Tablo 5'de görüldüğü üzere, son 25 yılda, önemli beş tarla ürününden yalnız birinde (tütün) verim düşmüş, diğerlerinde artmıştır. Verimi artarlardan buğday ve arpada artış enaz (%40 dolaylarında), pamukta en çok (%142) ve şeker pancarında keza çok olmuştur. Verim değişimleri sadece buğdayda sürekli ve muntazam olmuş, diğer ürünler hep dalgalanmalar göstermiştir. 25 yıllık dönemde tesbit olunan değişimler herbir üründe farklı yollar izlemiş, arpa ve şekerpancarı ve buğdayda ilk değişme, pamukta ise üçüncü değişme önemli oranları bulmuştur. Fakat hemen beş üründe de son değişmeler büyük orandadır. Verim artışlarındaki bu kalıbın açıklanması şöylece yapılabilir: 1950'lerin başlarında iktisadi

¹⁶ USDA, *Changes in Agriculture in 26 Developing Nations 1948-1963*, op.cit., s. 21.

¹⁷ USDA, *Economic Progress of Agriculture in Developing Nations, 1950-68*, Washington 1970, s. 16.

¹⁸ Bu çalışmada ortalama yıllık bitkisel üretim artışının daha önce adı geçen çalışmadaki oranın yarısı kadar olması; dönem, kapsam ve hesaplama farkları yanında, birinci çalışmada açık olarak beliren zaman içindeki üretim sıkışıklığı eğiliminin daha da kötüleştiğini ve böylece ortalamayı aşağıya doğru çektiğini göstermektedir.

politikada tarıma oldukça büyük önem verilmişti. Keza bu dönemin ilk üç yılı hava şartlarının normalin üstünde gittiği en bereketli yıllardır. Hernekadar 1954 çok kötü bir yıl ise de gene de beş yıllık ortalamayı düşürmemektedir. Son on yıl içindeki önemli değişmeler ise tarımda kaydedilen teknolojik gelişmenin, özellikle gübre, sulama ve ilâçlamanın, sonucu olsa gerektir.

T A B L O : 5

**Türkiye'de Bazı Tarla Ürünlerinde Verim Artışı Endeksleri
1946-1970**

Ürün	1946-50	1951-55	1956-60	1961-65	1966-70
Buğday	100	123	123	125	139
Arpa	100	131	133	129	142
Tütün	100	91	93	81	70
Pamuk	100	95	106	162	242
Ş. Pancarı	100	130	118	146	213

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Tarım İstatistikleri Özetleri*.

Buğday Verimi:

Tablo 6'nın başında, iki dönem arasında verimi iki kat veya daha fazla artan (yılda ortalama %5'den fazla) dört ülke yer almaktadır. Bu ülkelerde 1948-52 döneminde verimlerin, Meksika ve İsrail'de olduğu gibi, mutlak olarak, Bulgaristan ve Yugoslavya'da olduğu gibi, ülkenin bulunduğu tabii ve ekonomik şartlar dikkate alınınca nisbi olarak düşük olduğu görülmektedir. Keza bu ülkeler tarımsal kalkınmaya özel ilgi gösteren ve bu uğurda büyük çabalar harcayan ve yatırımlarda bulunan ülkelerdir.

İkinci gruptaki 7 ülkede yıllık ortalama verim artışı %2,5-4,5 arasında değişmiştir. Bu ülkeler içerisinde Hindistan, Sovyet Rusya, Yunanistan ve Birleşik Amerika mutlak ve nisbi olarak düşük verim seviyelerinden, diğer üç ülke ise oldukça yüksek seviyelerden başlamışlardır. Bu gruptaki ülkelerin bir kısmında tarımsal kalkınmaya oldukça büyük çabalar harcanmakta, diğer bazılarında ise tarım sektörü genel kalkınmaya paralel olarak gelişmesine devam etmektedir.

Üçüncü gruptaki üç ülkede verim artışı yılda ortalama %1 dolaylarında olmuştur. Bu ülkelerden ikisi, daha başlangıçta dünyanın en yüksek verimine ulaşmış Batı Avrupa ülkesidir. Üçüncü ülke olan Türkiye'de

başlangıçta verim dünya ortalamasına pek yakın ve oldukça düşük bir seviyede idi. Türkiye'de verim artışı dünyadaki ortalama artışın yarısından az olduğu gibi dönem sonundaki seviyesi de dünya ortalamasından %16 oranında daha düşüktü.

Dönem başlangıcında verim seviyesi Türkiye kadar veya ondan daha az olan Meksika, İsrail, Yunanistan, Sovyet Rusya ve Hindistan buğday verimlerini Türkiye'dekinden iki ilâ on kat daha hızlı artırmışlardır. Bu duruma göre, Türkiye'nin buğday ürünleri bakımından dünyada geri kaldığı ve yeteri oranda üretkenliği artıramadığı anlaşılmaktadır.

T A B L O : 6

Dünya'nın Çeşitli Ülkelerinde Buğday Verimleri (Kg/H)
1948-52 ve 1966-70 Ortalamaları

Ülkeler	1948-52	1966-70	% Artış
I. Grup			
Meksika	800	2680	205
İsrail	660	1600	142
Bulgaristan	1240	2750	122
Yugoslavya	1190	2350	97
II. Grup			
Fransa	1830	3430	87
ABD	1120	1920	71
Yunanistan	1020	1690	66
SSCB	840	1326	58
Hindistan	600	1040	58
İtalya	1520	2290	51
B. Almanya	2620	3880	48
III. Grup			
Danimarka	3630	4420	22
Hollanda	3660	4410	20
Türkiye	1000	1200	20
IV. Grup			
Avustralya	1120	1200	7
Arjantin	1150	1200	4
İran	900	910	1
Dünya	990	1430	44

Kaynak: FAO, *Statistical Yearbook*, çeşitli yıllar.

Tablonun son gurubunu, buğday verimi pek az artan veya durgun kalan üç ülke teşkil etmektedir. Bu ülkelerde esasen düşük olan verimler pek az değişmiş, aynı zamanda, daha önceki bütün ülkelerden farklı olarak verimde dalgalanmalar görülmüştür. (Tabloda görülmiyen 1961-65 verimleri Avustralya'da 1220, Arjantin'de 1530 ve İran'da 800 Kg/H dır.) Beşer yıllık ortalamalar olmasına rağmen hava şartlarının aşırı oynaklığı ve genellikle kuru ziraat metodlarının uygulanması bu ülkelerdeki dalgalanmanın başlıca sebepleri olsa gerektir.

Tablo 5 ile Tablo 6'da aşağı yukarı aynı dönemler karşılaştırıldığı halde buğday verimlerindeki artışın hemen bir kata yakın fark göstermesi, endekslere temel olarak alınan yılların farklı bulunmasından ileri gelmektedir. Tablo 6'da temel olarak alınan 1948-52 yılları genellikle yüksek hasat yılları olduğundan ortalama verim hektara bin kilo olarak hesaplanmıştır. Halbuki Tablo 5'deki temel dönem olan 1946-50 yılları iyi ve kötü hasat yıllarını bir arada toplamakta ve dolayısıyla beş yıllık verim ortalaması ancak 863 kiloyu bulmaktaydı.

Dönem başında Türkiye'deki buğday verimi dünya ortalamasının hemen hemen aynı seviyede idi. Türkiye'den daha düşük verime sahip ancak beş ülke vardı. Dönem boyunca Dünya ortalaması Türkiye'nin iki katı arttı ve böylece 18 yıl sonunda Türkiye'nin buğday verimi Dünya ortalamasının %16 oranında altında kaldı. Türkiye'deki seviye İran ve Hindistan müstesna, diğer bütün ülkelerdeki seviyenin altında kalmıştır. Bununla beraber, bu ülkelerden Hindistan'da verimdeki artış hızı Türkiye'deki artışın üç katına yakın olduğuna göre, yakın bir gelecekte Hindistan'daki buğday veriminin Türkiye'deki seviyeye yetişmesi ve hatta onu geçmesi büyük bir ihtimal içindedir.

Pamuk Verimi:

Tablo: 7, Türkiye'deki pamuk verimlerini Dünyanın çeşitli ülkelerindeki verimlerle karşılaştırmaktadır. Türkiye'de son beş yıldaki ortalama pamuk verimi (592 Kg/H) dünya ortalamasının iki katından daha yüksektir. Verim ortalaması bu dönemde en yüksek bir seviyede bulunan ülke Sovyet Rusya'dır. Bu ülkeyi az bir farkla Meksika ve Mısır izlemektedirler. Geri kalan ülkelerin pamuk verimleri Türkiye'deki seviyeden daha düşüktür.

Tabloya göre, 18 yıllık dönem içinde dünyada en yüksek verim artışı Türkiye'de olmuştur. Bu artış Birleşik Amerika'daki verim artışının

iki katı, dünya ortalamasındaki artışın ise tam sekiz katıdır. Türkiye'den sonra pamuk verimi en çok artan ülkeler Meksika, İran ve Sovyet Rusya'dır.

Başlangıç döneminde Türkiye'deki pamuk verimi dünya ortalamasının biraz üstünde olmak üzere 250 Kg/H idi. Bu dönemde Mısır'da verim Türkiye'deki seviyenin iki katından daha fazla, Rusya'daki seviye ise iki katına yakındı. Rusyanın esasen yüksek olan verim seviyesinden başlayarak oldukça büyük bir artış elde etmesi ve dünya verim rekorunu kazanması dikkati çekmektedir. Türkiye'nin tabloda görülen ülkelerin hepsinden daha yüksek bir verim artışı göstermesinde başlangıç seviyesinin oldukça düşük bulunmasının da rolü olsa gerektir. Maamafih, Türkiye'den daha düşük seviyelerden başlayan Hindistan, Pakistan ve İran'ın aynı başarıyı gösteremedikleri tesbit olunmaktadır.

Bu tabloya göre Türkiye, pamuk yetiştirmede dünyanın en büyük başarıyı elde etmiş ülkelerinden birisidir.

T A B L O : 7

Dünya'nın Çeşitli Ülkelerinde Pamuk Verimleri (Kg/H)
1948-52 ve 1966-70 Ortalamaları

Ülke	1948-52	1966-70	% Artış
Türkiye	250	592	137
Meksika	330	710	115
İran	200	404	102
SSCB	480	824	72
ABD	320	520	63
Pakistan	200	295	48
Mısır	520	690	33
Hindistan	90	118	31
Dünya	220	258	17

Kaynak: FAO, *Statistical Yearbook*, çeşitli yıllar.

Şeker Pancarı Verimi:

Tablo 8, Dünya'nın çeşitli ülkelerindeki şeker pancarı verimlerini Türkiye'deki seviye ile karşılaştırmaktadır. Tabloya göre, son yıllarda Türkiye'deki ortalama verim dünya ortalamasının biraz üstünde ve Sovyet Rusya'daki verimden %50'ye yakın bir fazlalık göstermektedir. Bununla beraber, Türkiye'deki seviye diğer ülkelerin hepsinden düşüktür.

Şeker pancarında en yüksek verim Batı Almanya, Fransa ve İsrail'de alınmaktadır.

Son 18 yıllık dönemde bütün dünyada verimlerde önemli artışlar olmuştur. En yüksek artış (%95) İsrail'de, en düşük artış (%19) ise Birleşik Amerika'dadır. Türkiye, dünya ortalamasının bir katına yakın oranda bir artış kaydetmiştir.

Dönem başında Türkiye'deki verimler dünya ortalamasından ve Sovyet Rusya müstesna, diğer bütün ülkelerdeki seviyeden daha düşüktü.

Bu tabloya göre, Türkiye şeker pancarı tarımında dünyanın önemli gelişme ve ilerlemeler kaydetmiş ülkelerinden birisini teşkil etmektedir.

T A B L O : 8

Dünya'nın Çeşitli Ülkelerinde Şeker Pancarı Verimleri (Kg/H)
1948-52 ve 1966-70 Ortalamaları

Ülke	1948-52	1966-70	% Artış
İsrail	216	421	95
SSCB	134	217	62
Türkiye	193	311	61
Fransa	279	431	57
B. Almanya	330	440	33
İtalya	279	366	31
ABD	329	392	19
Dünya	213	284	34

Kaynak: FAO, *Statistical Yearbook*, çeşitli yıllar.

Hayvansal Üretimde Verim:

Türkiye hayvancılığının verimlilik seviyesini belirtmek üzere ortalama et, süt ve yapağı verimlerini inceleyebiliriz. Türkiye'deki kasaplık hayvanların et verimlerini yerli ve yabancı istatistikler göstermediğinden, belirli yıllarda Belediye mezbahalarında elde edilen toplam et miktarını aynı yılda kesilen hayvanlar sayısına bölmek suretiyle bu miktarı hesaplayacağız. Böylece elde edilen rakamlar şehir ve kasaba mezbahalarında kesilen hayvanların et verimlerini doğru bir şekilde vermektedir. Ancak, köylerde ve diğer yerleşme merkezlerinde mezbaha dışında kesilen hayvanların bunlara nazaran farklı kalitede olması halinde Türkiye'nin ortalama et verimini tam olarak temsil etmemesi mümkündür.

En önemli dört et türü için 1970 yılındaki verimler koyunda 17, kuzuda 8, sığırdaki 85 ve danada 31 kilo idi. Bu değerleri önce dünyanın diğer bazı ülkelerindeki (bu ülkelerin üçü Akdeniz komşumuz, dördü ise tarımda ileri ülkelerdir) et verimleri ile karşılaştıralım. Sonra zaman içinde verimde görülen değişmeyi gene mukayeseli olarak inceleyelim. Diğer ülkelere ait et verimi rakamları FAO istatistiklerinden alınmış genellikle 5 yıllık ortalama net karkas ağırlıklarıdır. Koyun et verimi 1968-69 yıllarında Yunanistan'da 14, Yugoslavya'da 15, ve İspanya'da 16 kilo olduğuna göre, Türkiye'deki verimin bunlardan biraz daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna karşılık, İngiltere, Almanya, Hollanda ve Birleşik Amerika'da verimler 20-26 kilo arasında değişmekte idi. Öte yandan, Türkiye'de 1951-70 döneminde koyun et veriminde hiç artış olmamış, ancak hafif bir dalgalanma görülmüştür. Karşılaştırma yaptığımız diğer ülkelere bazılarında artmalar, bazılarında azalmalar görülürken diğer bir kısmında da verim sabit kalmıştır.

Kuzu eti, mukayese yaptığımız ülkelere yalnızca Yunanistan, İspanya ve Yugoslavya'da kullanılmaktadır. Bu ülkelerdeki verimler hemen hemen Türkiye'dekinin aynıdır. Kuzu eti verimi bizde ve diğer Akdeniz ülkelerinde zaman içinde pek az artmıştır.

Sığır eti bakımından Türkiye'deki verim diğer bütün ülkelerin çok altındadır. Öyle ki, Yunanistan ve Yugoslavya'da sığır karkas ağırlıkları Türkiye'dekinin iki katını bulmakta, İspanya'da ise üç katına yaklaşmaktadır. Mukayeseye aldığımız ileri dört ülkede verimler Türkiye'dekinin üç katını rahatça geçmektedir. Zaman içinde Türkiye'de sığır et verimi hafif dalgalanmalar göstermiş, fakat açık bir artma kaydetmemiştir. Diğer ülkelere İngiltere ve Hollanda'da dalgalanma yanında hafif azalma eğilimi de görülmüştür. Buna karşılık, geriye kalan beş ülkede verimler muntazam olarak artmış, hatta Yunanistan'da olduğu gibi, artma oranı 18 yılda %75'i bulmuştur.

Dana etleri bakımından Türkiye'deki verim seviyesi yalnız İngiltere'yi geçmekte (23 kilo), diğerlerinin hepsinin altında kalmaktadır. Türkiye'deki dana et verimi Hollanda'dakinin üçte birinden, Yunanistan ve Yugoslavyadakinin dörtte birinden daha azdır. Dönem boyunca Türkiye ve İngiltere'deki dana et verimleri hemen sabit kalırken diğer ülkelerin hepsinde önemli artmalar olmuş, bu artışın oranı İspanya ve Almanya'da bir katı, Yunanistanda ise üç katı geçmiştir.

Süt verimlerini temsil etmek üzere inek sütü alınmış, Türkiye ve diğer ülkelere 1948-52, 1961-66 ortalamalarıyla 1969 yılı verimleri muka-

yesede kullanılmıştır. Buna göre, 1969 inek sütü verimi Türkiye'de 597 kilodur. Bu rakam Yunanistan'daki verimin yarısından biraz daha fazla, Yugoslavya ve İspanya'dakinin ise yarısından daha azdır. İleri dört ülkenin ikisinde süt verimi 4000 kiloya yakın, diğer ikisinde ise bunun üstündedir.

Dönem boyunca Türkiye'de süt verimi hafifçe dalgalanmış ve çok az (18 yılda %14) artmıştır. Diğer ülkelerde ise artış muntazam olmuş ve çok daha büyük oranları bulmuştur. (Yunanistan ve Yugoslavya'da %30 dolaylarında)

Yapağı verimleri aynı ülkelerde ve aynı dönem için karşılaştırıldığında, Türkiye'de 1970 yılında 1,33 kiloyu bulduğunu, bu rakamın Yugoslavya'dakinin aynı ve Yunanistan'dakinin biraz üstünde olmasına karşılık diğer ülkelerdekini çok altında kaldığını görmekteyiz. En yüksek yapağı verimi Almanya'da (3,92 kilo) ve Birleşik Amerika'da (4,24 kilo) dır.

Dönem boyunca Türkiye'de yapağı verimi hemen aynı kalmış, hatta biraz azalmıştır. Öte yandan, durum İspanya hariç diğer ülkelerde de böyledir. İspanya'da ise verim sürekli olarak ve %30 oranında artmıştır.

Tarımsal Gelir:

1970 yılında Türkiye'de tarım sektöründe (ormancılık ve balıkçılık dahil) carî fiyatlarla 38,3 (1961 fiyatlarıyla 24,3) milyar liralık toplam gelir elde edilmiştir. Bu gelir, aynı yıldaki carî gelirin %30,8'ini oluşturmakta idi. İlk millî gelir tahmininin yapıldığı 1927 yılında tarımın payı %67,0 olduğuna göre, 43 yıllık dönemde tarımın payı yarıdan daha azalmıştır, demektir. Maamafih, tarım payındaki düşme muntazam olmamış, dalgalanmalar göstermiştir. Nitekim, 1938'de %47,4'e inen pay 1948'de %53,2'ye çıkmış ve 1958'de tekrar %47,7'ye düşmüştür. Bununla beraber, son on yıldaki dalgalanmalar daha hafif ve düşüş daha hızlı ve muntazam olmuştur.

Tarımsal gelirin bu sektörde çalışan kişiler başına düşen miktarları kesin olarak bilinmemektedir. Özellikle, çeşitli üretim dallarında ve tarım bölgelerindeki farklılıklar hakkında pekaz bilgiler vardır. 1965 yılında elde edilen toplam tarım gelirin tarımda çalışanlara bölünmesi suretiyle bulunan ortalama kişi başına düşen gelir, 2.216 lira idi. Bu rakam, aynı yılda Türkiye'de kişi başına düşen ortalama gelirin yarısından ve sanayi sektöründe kişi başına elde edilen gelirin ise 1/4'ünden daha azdı. 1955 yılı için yapılan benzeri karşılaştırmada, tarımda kişi başına gelir Türkiye

ortalamasının yarısından fazla, fakat sanayi gelirlerinin 1/4'ünden daha azdı.

Tarımsal gelirler üzerinde ilk ilmî çalışma Eva Hirsch'in 1951-53 yılları için yaptığı hesaplardır.¹⁹ Arazi mülkiyet ve tasarruf durumu ve tarımsal üretim miktarları kullanılmak suretiyle yapılan bu tahminlerde adı geçen dönemde çiftçi ailesi başına yıllık tarım geliri seviyesi ve ayrıca gelirlerin dağılışı verilmektedir. Buna göre, en düşük gelirli %10 çiftçi grubunun ortalama geliri 278 lira iken en yüksek gelirli %10'unki 8.926 lira ve Türkiye ortalaması 4.367 lira idi. En düşük gelirli %10 çiftçiler toplam tarımsal gelirden %1,0 pay almakta, en yüksek gelirli %10 ise %52,8 pay almakta idi. Düşük gelirli %80 çiftçinin tarım gelirlerinden aldıkları pay ancak 1/3 ve geriye kalan %20 oranındaki yüksek gelirli çiftçilerin payları ise 2/3 idi.²⁰

Tarımsal gelir üzerinde son yıllarda yapılan bir tahmin Profesör J.L.Enos'a aittir.²¹ 1962 yılı için yapılan bu hesaplara göre, toplam çalışan nüfusun %72,2'sini teşkil eden düşük gelirli tarım üreticileri milli gelirden %22,4 pay almakta, her birisine ortalama olarak yılda 1.040 lira düşmekteydi. Çiftçilerden orta gelirli çalışanların %3,4'ünü oluşturmakta ve payları %8,2'yi, ortalama gelir seviyeleri ise, 7.770 lirayı bulmaktaydı. Yüksek gelirli çalışanların %0,7'sini ve bunların payları ise %7,8'i tutmakta ve herbirine ortalama olarak 41.340 lira gelir düşmekte idi. Daha önceki çalışmadan metod ve nitelik bakımından farklı olmakla beraber, her ikisindeki sonuçlar birbirini desteklemektedir.

Devlet plânlama Teşkilâtı 1963 yılına ait olmak üzere iki tarımsal gelir dağılışı tahmini yapmıştır.²² Bunların birincisinde, tüm tarım işletmelerinin %68,8'ini teşkil eden küçük işletmelerin tarım gelirinden %24,8 pay aldığı, her bir işletmeye yılda 2.900 lira ve bu işletmelerde çalışan kişi başına 485 lira düştüğü belirtilmektedir. Tüm işletmelerin %27,5'ini tutan orta işletmeler tarım gelirinden %42,0 pay almakta, bunların herbirisine 10.300 lira ve kişi başına 1.117 lira düşmekteydi. Büyük işletmelerin oranı %3,6 ve bunların gelir payı %23,2 iken herbirisine 44.510 lira ve kişi başına 7.417 lira düşmekte; en büyük işletmelerin ise toplam için-

¹⁹ Eva Hirsch, *Poverty and Plenty on the Turkish Farm*, New York, 1970.

²⁰ *Ibid.*, s. 159 ve 170.

²¹ AID tarafından Profesör Enos'a Türk Hükümetine verilmek üzere hazırlattırılan bu rapor resmen yayınlanmamıştır.

²² *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 240; DPT, *Gelir Dağılımı Araştırması*, Ankara 1966.

deki oranı %0,1 ve gelirden aldıkları pay %10,0 tutarken, bunların herbirisine 298.500 lira ve kişi başına 49.750 lira düşmekteydi.

Devlet Plânlama Teşkilâtının ikinci hesabına göre, çiftçilerin en düşük gelirli beşte biri tarım gelirlerinden %6,0 pay alırken, en yüksek gelirli beşte birin gelir payı %50,0 tutmaktadır. Ayrıntılı tablolardan yaptığımız bir hesaplama göre ise, ortalama yıllık gelirleri 1.553 lira olan düşük gelirli %8,0 aile toplam tarım gelirinden ancak %1,9 pay alırken, ortalama gelirleri 346.466 lira olan en yüksek gelirli %0,05 oranındaki aileler ise tarım gelirinden %2,8 pay almaktaydılar. Bu yılda Türkiye'de ortalama tarım geliri aile başına 6.516 lira tutmaktaydı.

Gelir dağılışı ile ilgili son bir çalışma,²³ tarımsal gelirler ve dağılımı üzerinde daha önce yapılan tahmin ve hesapları kanıtlamaktadır. Nitekim bu çalışmaya göre, yıllık geliri 5 bin liranın altında bulunan %59,1 çiftçi ailesi tüm tarım gelirlerinin %18,8'ini ve gelirleri 5-10 bin lira arasında bulunan %23,5 oranında aile gelirin %19,9'unu alırken, 100 bin lira üzerinde gelirli %0,7 oranındaki aile tarım gelirinden %8,3 pay almaktaydılar. Keza bu çalışmaya göre, en düşük gelirli %10 çiftçi aileleri gelirin %1,0'ını ve en yüksek gelirli %10 aile ise gelirin %49,0'ını almakta, böylece, bu iki sosyal grup arasındaki fark 1/49'u bulmaktadır.

Ne kadar eksik ve yetersiz de olsalar, bütün bu rakamlar ve hesaplar, Türkiye'de büyük çiftçi çoğunluğunun elde ettiği gelirlerin «insan haysiyetine yaraşır bir yaşama seviyesi sağlamağa» yeterli bulunmadığını, diğer sektörlerle karşılaştırılınca, arada büyük uçurumların bulunduğunu, gelir dağılısının sektör içinde çok adaletsiz bir durumda bulunduğunu, gelirlerin zaman içinde büyük dalgalanmalar gösterdiğini ispat etmeye yetmektedir. Bu bozuk düzeni düzeltmek, gelir seviyesini yükseltmek, dağılıştaki adaletsizliği azaltmak, şehirdeki gelirlerle çiftçi gelirleri arasında bir «parite» kurmak, gelir dalgalanmalarını düzenliyerek çiftçilerin «rızk güvenliği»ni sağlamak bu alanda alınması gerekli tedbirlerin başlıcalarını teşkil eder.

IV. Tarımda Prodüktiviteyi Artırmanın Güçlükleri

Prodüktivite seviyesini yükseltmek için, diğer gelişen ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de başlıca üç yönden tedbirler alınması ve çabalar harcanması gereklidir. Bunlar da: 1) Yeni üretim teknolojisini uygulamak,

²³ Tuncer Bulutay, et.al., *Türkiye'de Gelir Dağılımı, 1968*, SBF yayını, Ankara 1971.

2) Tarımda sermaye teşekkülünü ve yatırımları artırmak, 3) Tarımsal kalkınmayı destekleyecek kurumsal ıslâhatı yapmaktır. Bununla beraber bu söylenenlerin yapılması ilk bakışta sanıldığı kadar kolay değildir. Bu tedbirlerin herbirisinin alınmasında çeşitli ve çok sayıda güçlüklerle karşılaşılır. Ayrı incelemelerde genişliğine ve derinliğine tartışılması gerekli olan bu güçlükler burada sadece ana çizgileriyle ve özetle işaret edilecek, bunların ayrıntılarına girilmeyeceği gibi sorunların çözüm yolları verilmeğe de çalışılmayacaktır.

Modern Üretim Teknolojisi:

Modern üretim teknolojisinin tarım sektörünün tümü, veya hiç olmazsa büyük çoğunluğu tarafından kabul edilerek uygulanması hem pek çok sorunlar ve güçlükler doğurur, hem de uzun bir zaman alır. Bu güçlüklerin bir kısmı tarım sektörünün iç yapı ve kuruluşu ile ilgili olduğu halde, diğer önemli bir kısmı ise sektörün dışında, çiftçilerin kontrol edemeyecekleri sorunlardır. Sektör içi güçlüklerin başında, tarımla meşgul olan nüfusun sayı bakımından çok oluşu, bunların ülke üzerinde yayılmış bulunması gelir. Gerçekten, resmi ve gayri resmi tahminlere göre, sayıları 3,5 ile 4,5 milyon arasında değişen ve gene sayıları 40 ile 50 bini bulan yerleşme yerlerinde oturan ²⁴çiftçi ailelerinin hepsine ulaşmak, bunlara yeni girdileri, üretim yöntemlerini tanıtmak, yardımcı tarımsal hizmetleri götürmek kolay olmayacaktır. Bu işlerin çok sayıda teknisyen ve yayım elemanını, iyi kurulmuş ve düzenli işleyen bir organizasyonu, bık-mak, usanmak bilmeyen sabır ve azmi, uzun bir süreyi gerektirdiği ortadadır. Bunlara tarım üretim tekniğinin karmaşıklığı, herbirinin kendine has özellikleri ve sorunları bulunan pek çok sayıda ürünün yetiştirilmesinin sözkonusu olması gerçekleri de eklenince işin zorluğu daha da artar.

Esas itibariyle, Türk çiftçilerinin kadere inanan, yeniliklere karşı tutucu kişiler olduğu iddiası doğru değildir. Ancak, yenilikler daima beraberinde riskler getirdiğinden, yaşama seviyesi marjında bulunan küçük çiftçi bu riski kolayca göze alamayacak kadar zayıf ekonomik durumdadır. Bu yüzden, onun sadece yenilik ve değişikliğin faydasına inanması yeti-

²⁴ 1963-1970 tarım sayımları işletme (veya çiftçi ailesi) sayısını 3,1 milyon olarak gösterirken Türkiye'nin en büyük çiftçi kuruluşu olan Ziraat Odaları Birliği ülkemizde 4,5 milyon çiftçi ailesi bulunduğunu iddia etmektedir. Öte yandan, bucak ve köyler sayısı 1970 nüfus sayımına göre 35.997 ise de, aynı muhtarlığa bağlı mahalle, köy, mezra, dam, kom gibi çeşitli yerleşme yerleri hesaba katılırsa, toplamın 50 bini bulacağı tahmin olunmaktadır.

mez; bu faydanın az riskli olması ve ailesinin bir yıllık geçimini tehlikeye sokmasını haklı gösterecek kadar büyük miktarları bulması da gerekir. Bunlara ek olarak, yaptığı değişimin yararlarının onun eline geçmesini sağlayan bir toprak mülkiyet ve tasarruf düzeninin ülkede olması da zorunludur.

Modern teknolojiyi tarımda yerleştirmede karşılaşılan sektör dışı güçlüklerin başında, çiftçilerde genel ve teknik eğitimin kıtlığı gelmektedir. 1970 yılında Türkiye'de okur - yazar oranının hâlâ %55 dolaylarında bulunması, köylerde bu oranın daha düşük olması ve ilk öğretim zorunluluğunun 15 bin köyde henüz uygulanamaması, bunlara ek olarak, teknik tarım eğitiminin yok denilecek kadar az olması gerçekleri yeniliklerin çiftçiler arasında yayılmasını zorlaştırmaktadır. Dünya tecrübesi göstermiştir ki modern tarıma geçmede insan unsurunun rolü yani çiftçilerin eğitim ve yetiştirilmeleri diğer bütün faktörlerden daha önemlidir. Genel ilk öğretim onların ufuklarını genişleterek yenilik yapma arzularını geliştirmektedir. Genel ve teknik bilgi yanında, çiftçinin işletmeci ve yönetici olarak da eğitilmesi, çeşitli üretim kaynaklarını en elverişli oranlarda biraraya getirerek tarım işletmesini organize etmesini ve elindeki kaynakları en etkin şekilde kullanmanın yollarını öğrenmesi, ayrıca üretici ve pazarlayıcı olarak teşebbüs gücünün geliştirilmesi gerekir. Eğitim işi uzun zaman alır ve sonuçları hemen görülmediğinden gözalcı değildir; fakat gene de emin bir gelişme yoludur.

Tarım üretiminin yapıldığı köylerin pekçok durumlarda, ülkenin her bir yanına yayılmış bulunması, bunların üçte birinin dağlık ve ormanlık bölgelerde olması, bu köylere erişmek için gerekli ulaşım ve haberleşme sisteminin yetersizliği ayrı güçlükler yaratmaktadır. Tarımsal ilerlemeleri çiftçilere götürecek ve onlara öğretecek kamu kuruluşlarının yetersizliği, düzensizliği ve dağınıklığı, devletin çiftçileri yenilikleri benimsemeye ve onları uygulamaya teşvik için yaptığı maddi ve manevî fedakârlıkların azlığı ve çoğu zaman bu yardımların gerekli yerlere ve kimselere ulaşamaması diğer sorunlardır.

Tarımda Sermaye Teşekkülü:

Prodüktivite seviyesinin yükseltilmesinde ve tarımda kullanılan temel kaynaklardan toprağın ve insanın verimlerini artırmada ikinci önemli faktör olan sermaye Türkiye tarımında genellikle kıttır. Çiftçinin canlı ve cansız demirbaşları, bina ve diğer tesisleri yetersiz ve ilkel, işletme sermayesi ise çok azdır. Küçük gelirli, kendine yeter işletmelerde çiftçinin

tasarruf yapma imkânı yoktur. Gelir seviyesi elverişli bulunan orta ve büyük işletmelerde yapılan tasarruflar ise çoğu zaman tarım dışına, ticaret ve inşaat gibi faaliyet dallarına kaçmakta, sonuç olarak, tarımda sermaye birikimi pekaz yapılabilmektedir. Tarımsal üretimin riskleri, bu faaliyet dalında kâr oranının azlığı, bunlara ek olarak, ürün pazarlama ve fiyatlarındaki istikrarsızlıklar dış sektörlerden tarıma sermaye akmasını önlemektedir. Özel ticarî bankalar tarım ürünlerinin ihracatı ve büyük çiftçilerin pazarlama faaliyetleri dışında tarıma kredi vermemektedir. Ziraat Bankasının ve tarım kredi kooperatiflerinin çoğu zaman elverişsiz şartlarla sağladıkları sınırlı kredi imkânları, deneme niteliğindeki kontrollü kredi uygulamaları dışında, genellikle iyi kullanılamamaktadır. Tahminlere göre, işletmelerin 2/5'i kredi imkânlarından hiç faydalanamamakta, faydalananların hemen yarısı ise bir yatırım yapmağa yetmeyecek kadar küçük miktarlarda krediler alabilmekte, bunları da çoğu zaman istihlâkte kullanmaktadırlar.

Halbuki yollar, sulama şebekeleri gibi önemli alt yapı tesisleri hep pahalı olduğundan büyük sermaye yatırımlarını gerektirmekte, çiftçinin yeni teknolojiyi uygulaması da sermaye veya kredi yardımına lüzum göstermektedir. Bu bakımdan, tarımda sermaye ve kredi düzeninin yeni baştan organize edilmesi, diğer faydaları yanında, prodüktivite artışı için de zorunlu bulunmaktadır.

Kurumsal Reformlar:

Tarımda prodüktivite seviyesini yükseltmede üçüncü grup tedbirler çiftçilik faaliyetlerini destekleyen kurumsal yapının geliştirilmesi, teşkilatlanmasının iyileştirilmesiyle ilgilidir. Bunların başında, geniş anlamıyla pazarlama sisteminin yeniden organize edilmesi, eksiklik ve bozukluklarının giderilmesi gelir. Bir yandan, ürünlerin tasnif, standartlama ve ambalajlama gibi pazara hazırlama işlerinin, depolama ve nakil işlemlerinin, satış usul ve kanallarının, öte yandan, çiftçilerin gittikçe artan miktarlarda muhtaç buldukları çeşitli yeni girdilerin gerekli zamanlarda ve yerlerde, elverişli şartlarla sağlanması işlerinin islâh edilmesi gereklidir. Halen tüm ülkeyi ve her çeşit ürünü ve girdiyi kapsayan iyi bir pazar sistemi ve şebekesi mevcut değildir. Geleneksel pazarlar ve usuller çoğu zaman lüzumundan fazla aracının aslan payını kendilerine ayırmalarına sebeb olmakta, tüketici lirasından emek ve diğer kaynakların karşılığı olan âdil bir payın çiftçiye ödenmesini önlemektedir. İktisadî gelişme ve prodüktivite artışı ile paralel olarak pazar ekonomisi gittikçe önem kazan-

makta, iç ve dış pazarlara tüketici arzusuna ve talebine uygun ürünlerin gönderilmesi zorunlu hale gelmektedir. Aynı şekilde, girdi pazarlarının da ıslâhı, bu pazarlara hakim görünen tekelci ve vurguncu zihniyet ve eğilimlerin ortadan kaldırılması gereklidir.

Tarımda mülkiyet ve tasarruf düzenindeki bozukluklar üzerinde daha önce kısaca durulmuştu. Bunların giderilmesi bir yandan, çiftçiye gelişmenin meyvesinden yararlanma güvenliği vererek ve yeniliklere karşı engelleri ortadan kaldırarak teknolojik gelişmenin yerleşmesini kolaylaştıracak ve teşvik edecektir. Öte yandan, bugünün pazar ekonomisinde iktisaden yaşayabilir aile işletmeleri sayılarını çoğaltarak, servet ve gelirlerin daha âdil bir şekilde dağılımını ve çeşitli devlet yatırımlarından, hizmet ve yardımlarından daha geniş çiftçi kütlelerinin yararlanmasını sağlayarak ayrıca, sosyal adalete yaklaşılmış, sınıf çatışmaları bulunmayan istikrarlı topluluklar yaratılmış olunacaktır.

Devletin tarım sektörüne sağladığı hizmetleri görmek ve politikaları uygulamak için çeşitli kamu kuruluşlarının mevcut bulunduğu bilinmektedir. Bunlar arasında yayın, araştırma, eğitim, kredi, pazarlama, fiyat destekleme, tabii kaynakları koruma ve geliştirme, bitki ve hayvan hastalık ve zararlılarıyla savaş hizmetleri en önemlilerini teşkil eder. Keza çeşitli amaçlarla kurulmuş, bir kısmı yarı kamu hizmeti gören bazı özel çiftçi kuruluşları da vardır. Çiftçi kuruluşlarından özellikle kooperatifler hizmet alanlarının genişliği ve amaçlarının çeşitliliği yanında bugünün ekonomik düzeninde tek başlarına başarılı olma şansı az bulunan küçük çiftçilerin gönüllü çabalarını ve teşebbüs güçlerini biraraya getirmesi ve gerektiğinde bazı kamu hizmetlerini de üzerlerine alabilmeleri bakımından tarımsal prodüktivitenin artışında çok yararlı roller oynamaktadırlar. Ancak, bir yandan devletin önderlik ve koruyuculuğu altında kooperatifleri geliştirir, bunların yatay ve dikey yönlerde birleşerek güçlenmelerini sağlarken, öte yandan, kooperatiflerin gönüllü kuruluş olmaları niteliğini kaybetmelerine ve zoraki veya göstermelik teşekküller haline gelmelerine engel olunmalıdır.

Tarım sektörüne destek olan kurumsal yapıdaki eksiklik ve bozuklukların giderilmesi idari, sosyal ekonomik, politik, ve hatta hukukî nitelikleri bulunan köklü reformların yapılmasını gerektirir. Bu da büyük çabalar, yatırım ve teşkilatlanmayı gerektiren ve aynı zamanda uzun süreler isteyen işlerdir. Bu nedenle de tarımsal kalkınmanın en zor yönünü teşkil etmektedir.

Tarım Politikası:

Türkiye tarımında prodüktivite seviyesini yükseltmek için alınması gerekli tedbirleri ve bunlarla ilgili olarak karşılaşılması muhtemel olan güçlükleri kısaca gözden geçirdikten sonra şimdi de tarımsal kalkınma politikasını ve bu politikanın uygulanmasındaki güçlükleri ana çizgileriyle görelim. Geçmişteki tecrübeler tarım sektörünün Türkiye ekonomisindeki önemli yerinin iktisadî politikayı hazırlayanlar tarafından her zaman lâ-yıkı ile takdir edilmediğini ortaya koymaktadır. Cumhuriyet döneminde birkaç kez tarım sektörünün iktisat politikasında öncelikle ele alındığı, ekonomik kalkınmaya başlangıç sayıldığı, fakat her seferinde bu tutum ve davranışın kısa sürdüğü ve tarımın tekrar geri plânlara itildiği, hatta ihmal edildiği tesbit olunmaktadır. Plânlı dönemde bile bu kararsız tutumdan vazgeçilmemiş, beşer yıllık plânlarda tarımın aldığı öncelik sıraları değişmiş, her zaman bütçe, plân ve programlara gerekli hizmetlerin çiftçilere sağlanması için yeterli miktarlarda ödenekler konulmamıştır. Türkiye ekonomisinin yapısı, iktisadî kalkınmanın dengeli, ekonomik ve az sarsıntılı olması zorunluluğu, ekonomi politikasında tarım sektörüne şimdiye kadar olduğundan daha büyük bir önem verilmesini gerekli kılmaktadır.

Bunun kadar önemli diğer bir husus, tarımla ilgili politikanın genel bir felsefe ve stratejiden yoksun olmasıdır, amaçları ve yöntemleri kesin olarak tesbit edilmiş değildir. Türkiye'de devlet sistemi içerisinde tarım politikasının yetkili tek bir sorumlusu yoktur. Farklı statülerle kurulmuş çeşitli bakanlık ve kuruluşlar tarım politikasının tedvini ve uygulaması ile görevlidirler. Bunların başında gelen Tarım Bakanlığı tarımsal faaliyetlerin ekonomik yön ve sorunlarıyla hemen hemen hiç ilgilenmez ve sadece teknik konularla meşgul olur. Öte yandan, bu dağınık ve çok başlı teşkilât entegre, tam kapsamlı bir politika ortaya koyamadığı gibi uygulamada da koordinasyon ve ahenk sağlanamamakta, bu yüzden hedefleri ve öncelik sıraları açıkça belirtilmiş iyi bir tarımsal plânlama da yapılamamaktadır. Böyle bir durumun bulunması, bir yandan, tarımda gelişmeyi zorlaştırmakta, kıt kaynakların israfına, tekrarlara yolaçmakta, lüzumsuz bürokrasi, işleri sürüncemede bırakmaktadır. Öte yandan, girdi ve üretim kısıtları yanında çay, şeker, tütün, kuru üzüm, bazı taze meyve ve sebzelerde olduğu gibi, üretim fazlaları, stok birikmeleri, böylece kaynak israfları meydana gelmektedir. Tarım politikasından Tarım Bakanlığını sorumlu tutan, politika uygulama araç ve kuruluşlarından en önemlilerini bu bakanlığın kontrolüne veren ve tarımla ilgili tüm kamu hiz-

metlerinin koordinasyonunu sağlayan bir düzenin en kısa zamanda kurulması, tarımda bir gelişme elde etmek için zorunludur.

Tarımsal Kalkınma Stratejisi:

Tarımsal kalkınma stratejisi, eldeki sınırlı kaynakları bütün bölgeler ve çok çeşitli amaçlar arasında yayarak israf etmek yerine, belirli problem bölgeleri veya üretim dalları seçilerek bunlar üzerinde çabaları ve kaynakları yığmak şeklinde tesbit olunmalıdır. Tarımsal kalkınmaya ayrılacak kaynakların yetersizliği karşısında böyle bir politika ülkemiz için zorunlu görünmektedir. Aynı zamanda, birbirini tamamlayan tedbirlerin bir paket halinde uygulanması ve belirli konu ve sorunlar üzerinde cephe hareketi yapılması daha iyi sonuçlar alınmasını ve kıt kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayacaktır. Birbirini destekleyen tedbirlerin birisinin ihmal edilmesi veya aksaması diğerlerinin başarısını azaltacağı gibi, bunlardan birisi üzerinde dengesiz bir şekilde ısrar etmek de rasyonel bir davranış olmayacaktır.

Kalkınmada öncelikle ele alınacak bölgelerin veya üretim dallarının seçilmesi güçlükler çıkaracaktır. Zira, az gelişmiş bölgelere ve üretim dallarına öncelik veren, böylece bölgelerarası ve sosyal gruplararası farklılığı azaltan sosyal bir kriterin kullanılmasıyla, gelişmiş bölgelere ve üretim dallarına öncelik veren, bu suretle kısa zamanda daha iyi sonuçlar alınmasına imkân sağlayan ekonomik bir kriterin kullanılması arasında çözümlenmesi kolay olmayan bir çatışma doğmaktadır.

Nasıl seçilirse seçilsin, bölgeler ele alınırken özelliklerine göre herbirisi için ayrı programlar hazırlanması, kamu ve özel sektörün kalkınmadaki sorumluluk paylarının açık olarak belirlenmesi, kıt kaynakların en etkin şekillerde ve yerlerde kullanılması, zaman unsurunun dikkatle hesaba katılması yerinde olacaktır. Genel bir politika olarak, tabii kaynakların korunması ve geliştirilmesi, sulama, kredi ve diğer girdilerin sağlanması, ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması, hastalık ve zararlılarla savaşıması gibi temel tarımsal kalkınma çalışmalarında çiftçi kuruluşlarına ve özel sektöre gittikçe artan oranlarda sorumluluk verilmesi faydalı olacaktır.

Tarım Politikasının Sosyal Yönleri:

Tarımda prodüktivite artırma politikasının gözönünde tutması gerekli diğer üç husus, sosyal adaletin sağlanması, tarımsal istihdam, tabii

kaynakların korunması sorunlarıdır. Sosyal adalet, tarım sektörü içinde bölgeler, ürün dalları veya tarım işletmesinde çeşitli görevler ifa eden sosyal gruplar arasında sözkonusu olabileceği gibi, tarımla diğer sektörler arasında da düşünülmelidir. Prodüktivite artışı sayesinde değişen fiyatlar ve gelirler bütün bu insanlar ve üretim dalları arasındaki dengeleri bozabilir. Tarım politikası ürün fiyatlarının aşırı derecede düşmesine meydan vermeyecek, gruplar arasında uçurumları açmayacak, prodüktivitenin sağladığı yararları arazi sahipleri, işçiler ve tüketiciler arasında adalet ilkelerine göre dağıtacak tedbirleri getirmelidir. Bu maksatla, tarımda fiyat destekleme veya sübvansiyon politikaları yeniden ayarlanmalıdır. Ayrıca, genel ekonomi politikası da tarımsal prodüktivite gelişmesiyle ahenkli duruma getirilmelidir.

Tarımda toprak-insan ilişkileri ve hızlı nüfus artışı, tarım dışı istihdam imkânlarındaki gelişmenin sınırlı olması karşısında bir yandan bu sektörde gizli ve açık işsizler sayıları artarken, öte yandan da toprağın besleyemediği insanlar şehirlere ve ülke dışına taşmaktadır. Böyle bir durumda, “Yeşil İhtilâlin” tarımda daha fazla insanı açık veya gizli işsiz durumuna sokmasına, böylece, en değerli bir kaynak olan iş gücünün israfına hiçbir zaman müsaade etmemeli, nüfus plânlama programı ile bir bakıma «zaman satın alınmasına» devam edilirken, tarım dışına akın da ayarlanmalı ve düzene sokulmalı, işsiz kalan kimselere tarımsal ürünlerin pazara hazırlanması ve işlenmesi, girdilerin imâli ve diğer hizmetlerin sağlanması işlerinde istihdam imkânları hazırlanmalı, gerekli eğitim ve yardımlar yapılmalıdır. Entansif tarımın birçok ülkelerde sanayiden daha fazla iş imkânı yarattığı unutulmamalıdır.

Tarımsal prodüktivite artışını sağlayan yeni teknoloji toprağın yoğun bir şekilde, çoğu zaman nadas ve dinlenmeyi ortadan kaldırarak, hatta bazan yeni tohumların nitelikleri sayesinde yılda birden fazla ürün alınması suretiyle kullanılmasını, böylece yıpranmasını ve yorulmasını doğurabilir. Tarım politikası, tabii kaynakların korunması ve geliştirilmesi için gerekli tedbirleri almalı, gerektiği hallerde aşırı kullanılmış ekim alanlarının mera veya orman gibi sürekli bitki örtüsü altında «emekliye ayrılmasını» sağlamalıdır.

Tarım politikasıyla ilgili olarak öne sürülen bütün bu tedbirlerin alınması zor olduğu gibi politikaların tedvininde olduğu kadar uygulanmasında da pekçok güçlüklerin ortaya çıkacağı muhakkaktır. Ayrıca, bütün bu işler çok büyük ve yoğun çabaları ve uzun bir zamanı gerektirir.

V. Özet ve Sonuç

Makalenin bundan önceki bölümlerinde yapılan açıklamalar ve verilen bilgiler, Türkiye'de arazi veya insan birimi başına hesaplanan tarımsal prodüktivite seviyesinin dünya ölçülerine göre düşük olduğunu göstermektedir. Ayrıca, prodüktivite, zaman içinde önemli dalgalanmalar göstermekte, istikrarlı bir düzeyde seyretmemektedir. Genel olarak prodüktivite seviyesinde görülen artış yavaş ve mütevazi oranları bulmakta ve daha çok son yılları kapsamaktadır. Bununla beraber, bazı üretim dallarında ve özellikle arazi birimi başına hesaplanan prodüktivitenin önemli artışlar kaydettiği de görülmektedir.

Tarımsal gelirler seviye bakımından düşük, sektör içinde dağılışı çok adaletsiz, tarımla diğer sektörler arasındaki seviye farklılıkları çok büyüktür. Ayrıca, tarımda gelirler zaman içinde istikrarsızlık göstermekte, bu yüzden çiftçilerin rızık güvenliği azalmaktadır. Tarım ve diğer sektörler arasındaki iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine işlediği ve iktisadî kalkınmadan bu sektör mensuplarının yeteri kadar pay alamadıkları da tesbit olunmaktadır.

Tarımda prodüktiviteyi artırmanın pek çok zorluklarla ve dar boğazlarla karşılaştığı bu yazıda oldukça ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Çeşitli güçlükler arasında, ülkenin en ücra köşelerine, dağlık ve ormanlık bölgelere yayılmış milyonlarca insana yeni tarım teknolojisinin götürülmesi, onların genel ve teknik eğitimden geçirilmesi, gerekli sermaye kaynaklarının yeteri miktarlarda tarıma ayrılması ve çeşitli yardımcı hizmetlerin daha iyi bir şekilde sağlanması için zorunlu kurumsal reformların yapılması en önemlilerini teşkil eder. Sayılamıyacak kadar çok miktarda bulunan bütün bu güçlüklerin aşılması, demokratik metodlarla bu büyük geleneksel sektörün yeni bir düzene konulması, muazzam çabaları, yatırım ve personel tahsislerini ve uzun zamanı gerektirmektedir.

Geçmişte Türkiye tarımının tatmin edici bir gelişme hızı kazanamadığı ve bugünkü görünüşünün ise pek iç açıcı olmadığı bir gerçektir. Bununla beraber, tarımın gerek geçmişteki gerek bugünkü durumu ve başarı oranı bizi yanıltmamalı ve önemli bir gerçeği örtmemelidir: Hiç şüphesiz olarak denilebilir ki, Türkiye tarımı büyük bir gelişme potansiyeline sahiptir. Mevcut fizikî ve beşerî kaynakları daha iyi ve etkin bir biçimde kullanmak ve tarım sektörüne daha fazla kaynaklar ayırmak suretiyle prodüktivite ve üretim seviyeleri önemli oranlarda artırılabilir. Ayrıca, halen bilinen ve dünyanın birçok ülkelerinde uygulanan yeni teknoloji ile bizdeki seviye arasındaki büyük uçurum, buna ek olarak, dünyada teknik alanda elde edilen ilerlemelerin, insan zekâsındaki gelişmeye paralel olarak, sınır-

sız imkânlarla sahip bulunması da tarım sektöründeki potansiyelimizi artırmaktadır.

Tarımda istenilen prodüktivite artışı ve kalkınmanın elde edilmesi için neler yapılması gerektiği, özellikle teknik konularda, hemen tamamen bilinmemektedir. Hatta denilebilir ki, bu amaçlarla lüzumundan fazla inceleme ve çalışmalar yapılmış ve uzman raporları verilmiştir. Yalnız, tarımın ekonomik yönü ve sorunları şimdiye kadar hep ihmal edilmiştir ve yeteri kadar önemle ele alınmamıştır. Öte yandan, tarımla ilgili pekçok sayıda kuruluşlar vardır; bazıları mükerrer olan bu kuruluşların yurt içerisine yayılmış geniş teşkilâtı mevcuttur. Keza teknik personel bakımından tarımın sıkıntı içerisinde bulunmadığı, her seviyede yetişmiş bol sayıda elemanın bulunduğu bir gerçektir. Ancak, eksik ve yetersiz olan, bilinen politika tedbirlerinin ülke ve bölge şartlarına adaptasyonu ile uygulamalarıdır. Bu da yüksek sevk ve idare ve liderlik kademelerindeki dağınıklık ve koordinasyonsuzluğun giderilmesini, kaynakların ve teşkilâtın seferberlik ruhu içinde harekete geçirilmesini gerektirir.

Türkiye'de tarımın kaderi değişmek zorundadır. Milletın çok büyük bir çoğunluğunun hayat ve gelecekleri bu sektöre bağılı olduğu gibi, sosyal adalet ilkeleri de bunu gerektirir. Türkiye'de tarıma iktisadi ve sosyo-politik hayatta önemli roller düşmektedir. Özellikle, Avrupa Ekonomik Topluluğuna ortak olarak katılmak üzere bulunduğumuz bu dönemde, devletin tarıma şimdiye kadar olduğundan daha büyük bir önem vermesi gerekir. Bilindiği gibi, tarımla iktisadi kalkınma ve sanayileşme arasında çok sıkı karşılıklı bağlar ve ilişkiler vardır. Türkiye'nin kalkınması tarımın ilerlemesi ve başarılı bir gelişme kaydetmesiyle yakından ilgilidir. Diğer bir deyimle, Türkiye'de iktisadi kalkınmanın yolu tarımdan geçer. Dengeli bir kalkınma düzeninde diğer sektörlerin de tarım kalkınmasına destek olmaları ve yardım etmeleri gereklidir. Geçmişte ve diğer ülkelerdeki tecrübeler göstermiştir ki tarım sektörünün ihmal edilmesi ekonomiye ve millet hayatına pahalıya mal olabilir.

Tarımsal prodüktivite seviyesinin yükseltilmesi, bu sektörde ve ekonominin tümünde kalkınma elde etmenin en emin yollarından birisidir. Prodüktivite, kendi başına bir nihai gaye olmamakla beraber, kalabalık toplulukların refah ve mutlulukları için önemli bir araçtır. Prodüktivite gelişmeleri ekonomik, sosyal ve hatta politik huzursuzluklar yaratabilir. Bu nedenle, alınması düşünülen tedbirlerin siyasi geçerliliğe sahip olması ve toplumda en az sarsıntı ve çalkantıya meydan verecek biçimde tedvin edilmesi ve uygulanması gereği hiçbir zaman unutulmamalıdır.